

ЧЕРНІВСЬКИЙ ЦЕНТР ПЕРЕПІДГОТОВКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ
КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ,
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ,
ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ,
УСТАНОВ І ОРГАНІЗАЦІЙ

СІВЕРСЬКИЙ ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Чернігів
2011

УДК 352.07 (477)
ББК 67.99 (4УКР)300.7
Є 24

*Затверджено до друку навчально-методичною радою
Чернігівського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації
працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування,
державних підприємств, установ і організацій,
протокол № 5 від 23 серпня 2011 р.*

Є 24 **Європейські традиції міського самоврядування в Україні /** Черніг.
центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів
держ. влади, органів місц. самоврядування, держ. п-в, установ і орг.;
Сіверський інститут регіональних досліджень; Упорядн.: В.М. Бойко. –
Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2011. – 84 с.
ISBN 978-966-2482-72-0

У книзі зроблено спробу простежити розвиток інституції міського само-
врядування від її появи на теренах України у XIV ст., у вигляді магдебурзького
права, до початку XXI ст., її переплетіння з місцевими традиціями – від сходу
до заходу, з півночі на південь. Спираючись на історико-правовий матеріал по-
рушуються проблеми сьогодення: фінансування, взаємин з державною владою,
кадрів та ін. В основі тексту – сценарій до документального фільму «Євро-
пейські традиції міського самоврядування в Україні: магістрат – дума – рада».

Видання створено в рамках проекту Сіверського інституту регіональних
досліджень за підтримки МФ «Відродження», розраховано на посадових осіб
місцевого самоврядування, всіх, хто цікавиться минулим та сучасністю місце-
вого самоврядування в Україні.

УДК 352.07 (477)
ББК 67.99 (4УКР)300.7

ISBN 978-966-2482-72-0

© Чернігівський центр перепідготовки
та підвищення кваліфікації
працівників органів державної
влади, органів місцевого
самоврядування, державних
підприємств, установ і організацій
© Сіверський інститут регіональних
досліджень

Зміст

ВСТУП	4
I ЧАСТИНА. Витоки самоврядування територіальних громад як інституції.	6
II ЧАСТИНА. Магдебурзьке право по-українськи	22
III ЧАСТИНА. Міське самоврядування на українських землях протягом великого XIX ст.	39
IV ЧАСТИНА. Двічі ліквідоване та відроджене: самоврядування територіальних громад у сучасній Україні	61
ПІДСУМКИ	78
СПИСОК АВТОРІВ.	80

ВСТУП

Ведучий. Серед численних історико-культурних пам'яток України є у Києві загадкова споруда, вписана у ландшафт Київських схилів. Якщо дивитися з лівого берега Дніпра, вона нагадуватиме ключ. Хрест на шпильці вказує на святе місце. Невипадковою є також стилізована міська брама із закрилками, подібними до зводів підземних комунікацій.

Колону встановлено біля набережної найбільшої річки України на початку XIX ст. на честь повернення Києву магдебурзького права, запровадженого для управління містом наприкінці п'ятнадцятого століття.

Пам'ятник магдебурзькому праву в Києві

Що ж це таке «магдебурзьке право», і чому ним так дорожили кияни, на власні гроші поставивши пам'ятник не герою, державному діячеві чи митцю, не події, яка перевернула життя, а праву. Праву на що?

Захоплені виром життя над такого роду питаннями ми замислюємося не часто. Більше хвилюють проблеми сьогодення, з яких, як уміємо, шукаємо виходу. Причини власних негараздів ми

схильні бачити де завгодно, за першої-ліпшої нагоди апелюємо до владних структурах. Тож часто залишаємося безпорадними.

Тимофій Мотренко. У нас в Україні дуже сильна патерналістська традиція. Ми дуже любимо, коли про нас опікуються, коли хтось витирає нам соплі, кладе нам у кишені гроші, коли хтось за нас щось робить. Люди не звикли до того, що вони самі можуть змінювати світ, особливо своє повсякденне життя.

Микола Федорук. У нас, на жаль, склалася така (можливо, вона йде з минулого) практика, коли будь-яке дріб'язкове питання треба підняти наверх. Щоб, наприклад, ремонтом покрівлі в тому чи іншому будинку міста, ледь не Президент України займався. Треба скаржитись, звертати-

ся до нього... Це абсолютно неправильно. Принцип Європейської хартії місцевого самоврядування – це принцип субсидіарності. Тобто максимум питань, які можна вирішувати на місцевому рівні – вони мають вирішуватися тут. Але постає інша проблема – можливості їх вирішення.

Віктор Мироненко. В європейській політичній практиці це зветься словом субсидіарність. Йдеться про перенесення рівня прийняття рішень (політичних, економічних – яких завгодно) на той рівень, де вони повинні не лише прийматися, але й реалізовуватися.

Ведучий. Отже, йдеться про те, що місто прагне самостійно вирішувати свої проблеми, зокрема – формувати бюджет відповідно до першочергових потреб та наявних можливостей.

А чи готові ми сьогодні взяти на себе відповідальність за право на самостійність, право, до якого Україна йде кілька століть. На певних етапах – із успіхом, на інших – навпаки.

Колись громади окремих українських міст добивалися права на самостійне вирішення питань міського життя, тобто самоврядування, яке традиційно називають магдебурзьким правом. Згадаємо його засади.

Герб міста Магдебург

ПЕРША ЧАСТИНА

ВИТОКИ САМОВРЯДУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК ІНСТИТУЦІЇ

ЩО ТАКЕ МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО?

Наталія Яковенко. Магдебурзьке право можна почати з того, що Фрідріх Енгельс з-поміж іншого, менш важливого, сказав одну дуже яскраву, гарну і, мабуть, влучну метафору, що місто – найкраща квітка середньовіччя.

І справді місто, міське самоврядування у середньовічній Європі, було одним із способів відкусування, вибивання, забирання самоврядними одиницями влади від держави. Першими серед них стали університети, а другими – міста.

Мирон Капраль. Магдебурзьке право – одне з видів міського самоврядного права, яке існувало в Європі десь з X, XI, XII ст. Таке право існувало у Франції, Італії, Угорщині, Англії, центральній та східній Європі, центрально-східній Європі, але у нас воно поширилося лише у вигляді магдебурзького...

ХТО НАДАВАВ МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО

*«Винуватці» виникнення інституції
міського самоврядування*

Ведучий. У XI ст. в Італії сталися події, які багато в чому пояснюють виникнення явища міського самоврядування в Європі. Тоді в боротьбі за право володіти та керувати містом Піза між собою схопилися папа римський, герцог Тосканський та імператор Священної Римської імперії. У результаті, мабуть, діючи за принципом – так не дістанься жти нікому та аби заручитися підтримкою городян, папа ухвалив звід муніципальних законів, згодом підтверджений імператором, який надавав місту самоврядування.

Таким чином, місто отримало право самостійно без втручання державної влади вирішувати свої соціально-економічні проблеми. Трохи згодом таку практику почали застосовувати верховні володарі інших країн.

ЧОМУ МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО БУЛО ВИГІДНИМ?

Мирон Капраль. Поширення магдебурзького права пов'язане було з розвитком міст. Десь в X – XII ст. Європа переживала великий бум розвитку міст – так звана велика урбанізація. Саме в той період створилася мережа міст, яка (за великим рахунком) збереглася в Європі дотепер. Виникали міста, і королі, герцоги, князі думали, як зробити, аби отримати від них найбільшу користь, віддачу. Зупинялися, власне, на формулі автономії та самоврядування.

*Привілей про надання
магдебурзького права Львову*

Григорій Самойленко. Якраз самоуправління давало можливість розширювати ремесла. З'явилися майстри, розвивається торгівля.

Юрій Волошин. Магдебурзьке право міщанам Полтави було необхідне, аби забезпечити, в першу чергу, інтереси ремісників і купців, а також зупинити руйнування старих міських корпорацій, насамперед – їхньої економічної потужності.

Мирон Капраль. Магдебурзьке право було вигідне як тим, хто його надавав, тобто володарям, так і міщанам – жителям міст. Міщани отримували самоврядність, а саме – судову автономію. Тобто міщани у межах міста могли судитися лише своїм війтом, а королівські державні урядники не мали права втручатися в юридичні права міської громади.

З другого боку, міщани здобували економічну автономію. Кожне місто отримувало земельну округу, і на тих землях його мешканці могли засновувати будь-які підприємства, будувати різноманітні фільварки, мастки, кам'яниці. При цьому міщани були юридично захищені від втручання різноманітних королівських урядників.

Міщани, як і володарі міста, були зацікавлені у наданні магдебурзького права. Вони отримували захищеність юридичну від сваволі державних, королівських урядників. Як наслідок – могли спокійно займатися своїм бізнесом (ремеслом чи купецтвом) і під захищеністю магдебурзького права спокійно накопичували свої капітали, вкладали гроші, як у приватні кам'яниці, так і, частково, в будівництво фортифікацій міста Львова. Це було вигідно як місту, так і державі, тому що таким чином вона отримувала потужну фортецю, що захищала її від зовнішніх ворогів. А з іншого боку і міщани у фортечних мурах могли почуватися спокійно, не боячися різноманітних нападів ворогів.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПИТАННЯ

Ведучий. Визначення меж території – одна з підвалин розвитку самоврядних міст. Це питання мало принципово важливе значення, як для сучасників, так і для майбутнього. Межі міста позначалися за примітними географічними ознаками (річки, струмки, гори...), або спеціальними знаками. У центральній Україні вони називались «капцями». Найчастіше «капець» виглядав як невеликий курган із вкопаним у нього стовпом, який було видно здалеку.

Визначаючи межі міської території, завжди враховувалось, що місто може зростати, і що йому потрібна земля для господарчих потреб. Багато міщан тримало худобу і займалось землеробством, тому земля надавалась під вигони, на сіножаті, для городів. Нею могла користуватись міська громада в цілому, міські урядники (відповідно до визначених для них норм) і самі

Справжній капець

городяни. Земля була міською власністю, а доходи від неї йшли до міської скарбниці. Траплялися випадки, коли в підпорядкування до міста потрапляли ближні села. Тоді їх селяни мали платити місту певний податок як землевласнику.

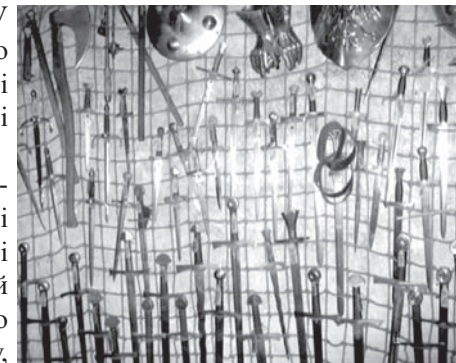
Передача міської землі в оренду, під забудову або в користування складала окрему поважну статтю прибутків. Вона не могла продаватися за жодних обставин. Таким способом міська громада рятувала себе від втрати земель та можливих небезпечних зловживань влади. Самі ж міщани могли безкоштовно користуватися вільними від забудови міськими територіями для ведення городництва, сінокосів та випасу худоби. Всі отримані прибутки записувались у спеціальну «зашнурну» книгу і використовувались на міські потреби.

За середньовіччя право на земельну власність належало виключно феодалам. Отже, місто виступало в ролі колективного феодалу. Лише таким чином територіальна громада та приналежні до неї міщани могла гарантувати захист своїх інтересів.

ОБОВ'ЯЗКИ МІСТ ТА МІЩАН

Ведучий. Разом із правами та привілеями місто брало на себе великі обов'язки. Його самоврядна влада відповідала за благоустрій. У санітарній сфері від мешканців вимагалось дотримання чистоти. Спеціальний райця стежив за вулицями і дворами, накладав штрафи на господарів, винних у накопиченні сміття та нечистот. Це слугувало також одним із запобіжних заходів проти пожеж. У дворах мали стояти діжки з водою і протипожежний інвентар. У разі пожежі жителі були зобов'язані гасити її разом.

Міщан зобов'язували утримувати в належному стані міські укріплення: стіни, башти, вали і рови. Кожне місто мало власний арсенал із запасом зброї. Місто утримувало спеціальну сторожу, яка виконувала військові та полі-

Зразки зброї

цейські функції. Кожен міщанин повинен був мати зброю і нести військову повинність з оборони міста.

До речі, в українських містах, що межували з диким полем, військова повинність дуже часто ставала єдиною для міщан. За Гетьманщини за дотриманням порядку стежили городничі й «плацова сторожа» – прообраз міської поліції. В ній працювали на засадах виборності та добровільності. Міщани кожної вулиці зобов'язувалися «для кращого порядку і запобігання злочинству» самі тримати караули з рушницями або з великими палицями.

В обов'язок усіх міщан входило виконання низки робіт: ремонтувати греблі і млини, перевозити будівельні матеріали та ін. За потреби, за розпорядженням короля або його комісарів, міщани повинні були надавати коней і підводи для перевезень.

НА КОГО ПОШИРЮВАЛОСЯ МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО

Ведучий. Та не всі мешканці мали рівні права. За середньовіччя панувало корпоративне мислення, коли кожна соціальна група отримувала чітко визначені права та привілеї. Тому й самоврядування міст ґрунтувалося на нерівності. Магдебургія – це право нерівності.

Мирон Капраль. Магдебурзьке право поширювалося на заможних міщан, які мали нерухомість у межах Львова. За деякими підрахунками

Вона, на жаль, не входила у число зазначених привілейованих міщан.

ЯК ФОРМУВАЛОСЯ МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЗА МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА

Ведучий. За магдебурзького права саме привілейовані, заможні городяни формували міську владу – магістрат. Приміщення, в якому він засідав, називалося ратушею, що з німецької – будинок рад. Відтоді одним з символів міського самоврядування стали ці стрімкі високі споруди з обов'язковим годинником та трубочем, який трубив щогодини. У ратуші зберігались й символи міської влади – прапор і печатка.

Годинник на будинку сучасної Київської міської ради

Магістрат складався з ради і міського суду – лави. До ради городяни обирали райців, в перекладі – людей, або ж сучасною мовою – депутатів, а до лави, або ж суду присяжних – лавників, тобто – засідателів. У цілому міську владу очолював війт, буквально – голова (нині – міський голова). До магістрату входили також бурмистри або ж дослівно – господарі міста. В середньому їх нараховувалося від трьох до п'яти. Обирали таких посадовців із числа райців. Фактично, бурмистри виконували функції заступників війта.

Усі названі посадові особи були виборними. Члени магістрату, як правило, обирались щороку на Новий рік «з людей добрих і цнотливих». До кандидатів ставили такі вимоги: бути постійними мешканцями міста, «знатними» (тобто, усім добре відомими), не молодшими 25, але не старшими 70 років, бажано грамотними і обізнаними з правом. Від них вимагали певні моральні якості: совісність, розсудливість, добропорядність. У матеріальному відношенні найкращими кандидатами вважались особи не надто багаті (бо такі звикли «притісняти» суспільство), водночас і не зовсім бідні (бо вони нічого не могли запропонувати місту), а середні за статком. Відомий випадок, коли бурмистр Львова Мартін Кампіан за власні кошти побудував нову ратушу міста.

Вибори мали відбуватися «вільними голосами» на зборах «всього поспільства», за участі представників цехів. Після складання присяги вони вирішували всі міські справи, карали винних і все це мали чинити посправедливості. У випадках неправомірних дій міської влади (у найважливіших справах) міщани могли звертатися з апеляціями безпосередньо до короля або, згодом, до гетьмана.

Григорій Самойленко. Тут система виборна була. Дійсно і бурмистри, й інші члени уряду – то виборні посади, які відповідали за певні напрямки роботи у місцевому уряді. Але вибирали лише ті, хто мав майно, тобто ті, хто сплачував податки. Інше населення у виборах участі не брало.

Ведучий. Кілька депутатів (так звані «річні райці») працювали в магістраті постійно і мали чітко визначені посадові обов'язки. Наприклад,

Реконструкція зали засідань магістрату у Кам'яниці-Подільському

один райця вів книгу прибутків та видатків міської скарбниці, другий – стежив за цінами в торгівлі, третій – контролював збір міських податків «з народу», а четвертий – відповідав за транспортні справи. Тобто, вони були міськими чиновниками, або як нині кажуть – посадовими особами місцевого самоврядування. Інші райці, які не отримали посад, перебували в кадровому резерві й заміняли своїх колег кожного наступного року.

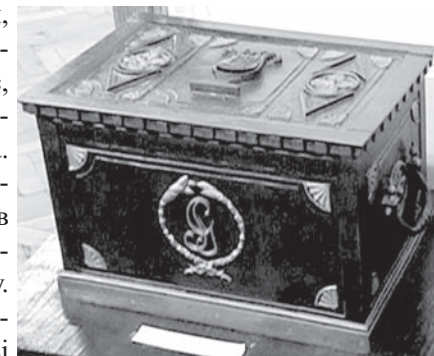
Важливе місце в міському уряді посідав писар, однак його не обирали, а призначали. Так само в магістраті працювало ще кілька урядників, які разом складали бюрократичний апарат міської влади. Чисельність виборних міських урядовців, що постійно працювали в магістраті, не була постійною, однак, здебільшого, складала дванадцять осіб.

Наталія Яковенко. Так чи інакше йшлося про те, що є міська республіка, як Київ, наприклад, називали в листах – Київська Річ Посполита Мейська. Міська республіка, яка сама обирає собі правління, сама своє правління контролює (коли вдавалося контролювати), сама вирішує свої справи, маючи контакти з зовнішнім світом, з органами влади, як би ми тепер сказали, з адміністрацією, в домовлених формах у вигляді податків.

ФІНАНСОВА ОСНОВА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗА МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА

Ведучий. За магдебурзького права від державних податків звільнялися майже всі види економічної активності міщан та їх нерухоме майно – приватні будівлі. Податки з них брались, але їх встановлювало місто і вони йшли до міського бюджету. Тобто королівська, а потім гетьманська влада лише визначала загальні принципи оподаткування – по кілька грошей на рік від міського жителя відповідно до «пожитків». У містах з повним магдебурзьким правом (було ще і неповне, тобто – спрощене) держава забирала собі заздалегідь визначений, фіксований та регламентований відсоток коштів, що надходили до міської скарбниці. Рештою розпоряджався орган міського самоврядування відповідно до власного уявлення про потреби розвитку міста. Таким чином, місто отримувало гарантії невтручання держави у справи городян. Верховний володар, не вкладаючи жодних коштів та зусиль, отримував сталі доходи у вигляді визначеного відсотка. Збагачуючись міщани збільшували його доходи.

Король, а згодом гетьман, зобов'язувався ніколи не «відбирати» у міста доходів і, водночас, вказував на необхідність їх використання лише на потреби міста. Обов'язки збирання податків покладалися на міських податківців (шафарів), а звіт за бюджет мав відбуватись наприкінці кожного року. Державна влада залишала за собою лише один прямий податок – зі спиртних напоїв.

Міська скарбниця – скринька

Королівська влада також встановлювала деякі непрямі податки. Наприклад, король міг вимагати молотити зерно лише на королівських млинах. А плата за користування ними йшла до королівського скарбу. У надзвичайних випадках, за рішенням сейму, на міщан накладалися додаткові виплати.

Власне місцеві податки, насамперед, з торгівлі, були фінансовою основою життя міста: мито з товарів, які ввозилися в місто, мито з іногородніх купців як плата за дозвіл торгувати в місті. Податки сплачували місцеві торговці, насамперед спиртними напоями. Податками обкладалися ремісниче виробництво та всі інші види діяльності. Кожен цех надавав частину грошей зі своїх прибутків місту.

До міської скарбниці («скриньки») йшли також гроші від городян за право варити пиво, прибутки від міських гостинних дворів, міських

бань, млинів, водогону. А ще – від штрафів. Покарати могли за випічку неякісного хліба. Або ж за те, що господар залишив коня у непризначеному для цього місці.

До речі, платили твердою валютою – доларами. Точніше, їх європейськими попередниками – талерами. Саме такі гроші до початку вісімнадцятого століття домінували в обігу на українських землях.

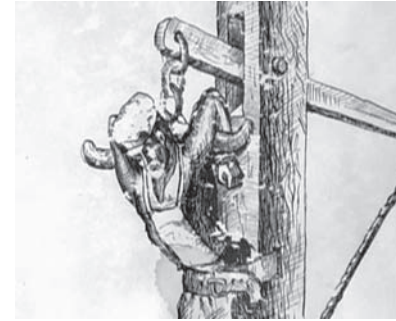

Зразки талерів

ЯК СУДИЛИСЯ ЗА МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА

Ведучий. Поряд з економічною самостійністю міста отримали й судову автономію. Магдебурзьке право надавало міщанам привілей судитися тільки в міському суді. Цивільні справи магістрату пов'язувалися з сімейним і спадковим правом, порушеннями правил торгівлі та майновими суперечками. Якщо учасники судового процесу не погоджувалися з вироком міського суду, вони могли подати апеляцію. Суд мав засідати щодня, крім неділі і свят, обов'язково в присутності кількох посадових

осіб. Засідання могли відвідувати всі бажаючі. Судовий процес був змагальним, тобто кожна сторона мала можливість публічно доводити свою правоту. Міський суд також виконував функції нотаріальної контори.

Покарання

Тут засвідчувалися усі важливі цивільно-правові акти: документи на продаж-купівлю землі й цінного майна, торговельні контракти, заповіти, тощо. У багатьох випадках тогочасні суди виносили суворі рішення за крадіжки. Крадія могли підвісити за зв'язані за спиною руки і так залишити на три дні або ж відрубати руку. За меншу провинували засудити прикувати до стовпа ганьби. Деякі магістрати мали право й на смертну кару.

Михайло Головатий. Засідав польсько-український магістрат Станіслава в ратуші. Тут відбувалися найважливіші події тих часів – працював головничий суд і виносив свої вироки. До речі, він мав право «меча», тобто – карати на смерть, але в присутності представника власника міст, так званого замкового делегата. І суд такі вироки виносив. Особливо жорстоко поведився він із захопленими карпатськими опришками. Тут давав покази убивця Олекси Довбуша – Степан Дзвінчук. Пізніше – в 1754 році, в руки шляхти потрапив наступник Олекси Довбуша – Василь Байорак, якого піддавали тортурам у підземеллях ратуші. Суд був жорстокий – четвертування, що й зробили на площі перед ратушою (своєрідне лобне місце).

ОПЛАТА ПРАЦІ ПОСАДОВИМ ОСОБАМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Ведучий. Робота в міському самоврядуванні вважалася громадською й була свого роду боргом городян перед рідним містом. Формально заробітної платні міські посадовці не отримували. Щоправда, деякі стимули таки існували.

Юрій Волошин. Як оплачувалася така робота, принаймні даних скільки платили і отримували посадові особи, ми не маєм. Думаємо, що нічого вони не отримували. Вочевидь, що зарплати не було. А навіщо їм платити? Ми знаєм практику упоминків до посадових осіб, в тому числі судових, і, на мою думку, в тому числі – магістратського суду. Коли люди приходили вирішувати справу, то вони самі оплачували послуги. Тобто таке не можна вважати хабарем у сучасному розумінні.

Побут середньовічного міста

прибутків ремісників та торговців. Таким чином, чим багатшими ставали вони, тим більше грошей отримував міський голова. Він багатів або втрачав кошти разом із містом.

Олександр Соколов. Про таке краще у прокуратури спитати. Я думаю, що через два дні, якщо б існували в нинішніх умовах такі речі, то, враховуючи чинне законодавство, вже не було б ні на громадських, ні на інших засадах жодного працівника в магістратурі.

Юрій Волошин. Навіщо йшли працювати до магістрату – думаю, що, насамперед, вирішувати власні проблеми (значною мірою). З іншого боку – забезпечити інтереси корпорації, бо за ними стояла корпорація.

ЦЕХИ ЗА МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА

Ведучий. Ремісниче виробництво в містах із магдебурзьким правом організовувалося на основі цехів. Вони об'єднували ремісників однієї професії, які самі вирішували свої внутрішні справи: займались виробництвом та якістю виробів, стежили за цінами на них, підтримували один одного, разом боролись проти зовнішніх конкурентів, святкували. Організовані в цехи ремісники несли спільну відповідальність за покладені на них містом обов'язки й водночас захищали власні права.

На чолі цеху стояв виборний цехмістер, другою після нього особою був підскарбій. Цехи мали власну скарбницю, прапор та приміщення для зборів і зустрічей. Повноправними членами цеху були власники ремісничих майстерень – майстри. Їх називали товаришами або цеховими

Цехові знаки

братчиками. Кожен із них мав майно – виробничі споруди й відповідний інструмент, самостійно займався виробництвом, а через цех захищав власні інтереси. Кожен майстер щомісяця сплачував до цехової скриньки відповідний внесок. В майстернях працювали підмайстри та учні, але вони не брали участі у вирішенні цехових справ. Аби стати майстром підмайстр, після довгорічного навчання, мав зробити екзаменаційний виріб – шедевр та виставити його для оцінки колегами за цехом (нині – дипломний проект). Прийом до майстрів перетворювався на свято цеху з обов'язковим банкетом.

Петро Кулаковський. В місті [Острозі] існувало (за дуже приблизними підрахункам) понад тридцять цехів, які були обов'язковим атрибутом існування будь-якого магдебурзького права. На початку XVII ст. в місті нараховувалося понад півсотні ремісників. Отже, фактично, кожен

третій житель міста, якщо брати за главами родин, займався саме ремісництвом, тобто виробництвом різних товарів, які реалізовувалися і тут, і на ринках Любліна та й інших міст Речі Посполитої.

Ведучий. Юрисдикція цеху поширювалась і на околиці міста – в цих межах не могло бути ремісників однієї спеціальності, які б не входили до цеху. Однак в дійсності в містах і приміських селах проживала значна кількість ремісників, які не входили до цеху, не бажали ані сплачувати внески до цехової каси, ані платити податки місту. Їх називали партачами. Вироби партачів, як правило, нічим не поступалися якістю цеховим, до того ж були дешевше, через що виникали постійні конфлікти.

У стосунках з міською владою цехи виступали як окремі корпорації. Кожен цех мав свої символи – прапор, «цешку» – предмет, який символізував ремесло, і так зване «сукно», яким при похоронах накривали померлих членів цеху. Прапори мали різні кольори, містили зображення святих, імена цехмістрів символи тієї чи іншої професії – булки, глечики, молотки та інше.

Пам'ятник знак Галиці Гулевичівні – фундатору Київського братства

Мирон Капраль. І в культурних ініціативах відчувався вплив магдебурзького права. Той же ж брацький рух – він започаткувався у Львові і поширився на території Білорусії і України завдяки також і магдебурзькому праву, тому що церковні брацтва, що стоврювалися навколо парафіяльних церков, водночас певним чином вмурувалися в одну з фундаментальних інституцій магдебурзького права – ремісничі цехи. З кінця XVI ст. спочатку у Львові, а потім і в інших містах брацький рух надзвичайно поширився й розвинувся. Ми знаємо скільки друкарень було засновано, скільки книг надруковано, скільки шкіл відкрито саме завдяки брацькому руху.

ТОРГІВЛЯ У САМОВРЯДНИХ МІСТАХ

Ведучий. Інша складова розвитку самоврядного міста – його торгівля. Міські урядники наглядали за правилами торгівлі, мірами та вагами, здійснювали контроль за цінами. Магістрат мав право встановлювати максимальний рівень цін на ринках міста. То був один із засобів соціального захисту міської громади від можливого здирництва з боку торговців, а також від цехів, які виступали монополістами на окремі види товарів. Водночас само право торгівлі вважалося привілеєм міста і було однією з ознак самоврядування.

Острозька фортифікаційна башта

Петро Кулаковський. Міщани [в Острозі – ред.] отримували цілий ряд привілеїв, насамперед: право безмитної торгівлі в межах Речі Посполитої, право проводити два торги – в п'ятницю і в неділю, право проводити два двохтижневі ярмарки тричі на рік. І це приваблювало купців не лише з власне Польщі, наприклад Любліна, Гданська, але сюди приїжджали купці з Османської імперії, які продавали свій крам та купували товари острозького виробництва.

Григорій Самойленко. Розвиваються зв'язки і не лише з європейськими, а й з іншими країнами. Відомі випадки, коли наші ніжинські купці доходили до Індії, до Китаю. Невеличкі такі факти, але вони свідчать – про місто вже починають дізнаватися. Торгівля XVII–XVIII ст. сприяла тому, що про місто Ніжин знали в Європі.

Ведучий. Життя міст України поживалювалось під час ярмарків. Кожне місто мало право проводити від двох до чотирьох ярмарків на рік. Їх час в різних містах складався так, аби купці та всі охочі могли переїжджати з одного ярмарку на інший. На ярмарках велась не лише оптова і роздрібна торгівля, але й відбувались численні зустрічі, знайомства, концерти, змагання. До того ж ярмарки прив'язувалися до релігійних свят.

Саме тому проведення ярмарку сприймалось як велике свято, а торгівля стало потужним чинником для зростання міст.

Миرون Капраль. Львів, крім адміністративних функцій, почав паралельно і дуже вдало виконувати економічні функції. Він був дуже важливим осередком торгівлі на відомому шляху з Балтики до Чорного моря, і взагалі на шляху до Туреччини, Ірану, і, навіть, Китаю. Тобто можемо стверджувати, що Львів розташовувався на знаменитому «шовковому шляху» від Китаю до західної Європи. І з огляду на такі обставини надання місту магдебурзького права просто прискорило його розвиток в наступні часи.

Львів – площа Ринок

Ведучий. В економічній сфері влади магістрату підлягали й приїжджі купці, ремісники та перекупники. Місто з магдебурзьким привілеєм також користувалось так званим складським правом. Це означало, що іногородні та іноземні купці, які бажали торгувати в регіоні, мали прийти до міста, покласти свій товар на збереження до міського складу, заплатити за складування і сплатити податок від проданого чи придбаного товару. Крім того, приїжджі купці могли продавати товар лише оптом, а роздрібна торгівля міста залишалася в руках місцевих купців. Таке робилося для захисту міщан від іногородніх конкурентів і для збільшення місцевих доходів.

ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПИТАНЬ

Ведучий. Дбало міське самоврядування й про соціальну опіку над тими, хто потребував допомоги. Ймовірно, саме через такий підхід в українських самоврядних містах до початку XVIII ст. та подій Північної війни 1700 – 1721 рр. було дуже мало бідноти – біля 3%. А після того, коли російські війська заповнили Україну, а їх офіцери та солдати си-

лою вимагали харчів, підвод, коней, порушуючи будь-які закони і допустимі норми, чисельність «бобилів» збільшилася до 20 – 40%.

Втім, часом турбота про городян зі сторони магістрату набувала нав'язливого характеру. Скажімо, магістрат Львова забороняв вагітним жінкам запрошувати до себе подруг та веселитися. Не вітало міське самоврядування й марнотратства бюргерів. Той самий магістрат ухвалив рішення, згідно з яким на весіллях дозволялося подавати лише шість блюд, запрошувати чотирьох музикантів та двох лицедіїв.

ВИСНОВОК ДО ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ

Один з варіантів тексту магдебурзького права простором, в якому вона живе.

Наталія Яковенко. Чим магдебурзьке право добре? Тим, чим добре всяке самоврядування. Воно перетворює підданих на громадян, тому що будь-яка форма самоврядування, чи це шляхетські самоврядні округи, чи це самоврядування міст, чи сільське самоврядування, бо таке теж було, перетворює людину-іграшку в руках влади, на людину, яка розпоряджається власною долею і

Ведучий. Отже, принципи, на яких ґрунтувалося магдебурзьке право, чому і кому воно надавалося, як організовувалося життя самоврядного міста, звідки магістрат брав гроші та куди їх витрачав та багато інших моментів поєднували українські міста з європейськими в єдиний культурно-правовий простір. Та було й те, що відрізняло їх один від одного.

ДРУГА ЧАСТИНА

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО ПО-УКРАЇНСЬКИ

ПОШИРЕННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Ведучий. Міське самоврядування як явище народилося в середньовічній Європі, згодом набувши популярності за її межами. Будучи породженням росту економічної могутності міст воно, в свою чергу, сприяло їхньому розвитку. А одночасно виховувало відповідальність у городян за життя свого міста, вчило єднати власні інтереси та громадську справу. Поширилося магдебурзьке право й в Україні.

Наталія Яковенко. На територію Корони Польської, до складу якої входили українські землі, магдебурзьке право просувалося не прямо через Німеччину, а через Силезію, через теперішній Шльонськ, який запо-

Королівський палац у Кракові

зичував німецький варіант самоврядування. Потім він перепливав сюди, на землі Корони Польської. Таким раннім самоврядним великим польським містом став Краків та інші. У свою чергу на українську територію магдебурзьке право простувало вже з Польщі. Почалося воно по південній хвилі, містами, що найближче розташовувалися до руських міст, а це – Шльонськ і Краків. В такий спосіб з'явилися на території України перші самоврядні міста: Сянок, який тепер на польській території – він має найдавніший збережений привілей на магдебурзьке право, що датується 1339 р. Не зовсім ясно, коли Львів

отримав привілей на магдебурзьке самоврядування, бо його первісного тексту не збереглося.

Ведучий. Право на самоврядування українським містам надавали литовські князі, королі Речі Посполитої, або ж, якщо йшлося про приватне

*Шляхетський герб
Богдана Хмельницького*

місто, магнати – князі. Згодом гетьман Війська Запорозького Богдан Хмельницький, його наступники, російські царі підтверджували магдебурзьке право своїми універсалами та указами.

Королі Речі Посполитої, надаючи коронним, тобто державним, містам магдебурзьке право, завжди підкреслювали – самоврядування запроваджується «на вічність» заради розвитку міста. Звідси – витоки його популярності.

Мирон Капраль. Ми знаємо, що за останніх володарів Галицько-Волинської держави існували міста з магдебурзьким правом – Перемишль, Сянок, Володимир і Львів. Очевидно, що у Львові також діяло магдебурзьке право, тому що то була столиця. Хоча остаточний привілей стосовно надання Львову магдебурзького права датується лише 1356 р., тобто вже за польських часів.

Наталія Яковенко. І далі почався тріумфальний марш магдебурзького права. Він котився через Річ Посполиту. В другій половині XIV ст. – впродовж XV ст. магдебургізувалися, якщо так можна сказати, тобто отримали право на самоврядування міста, що входили до Корони Польської. На території теперішньої Галичини і Поділля, наприклад, дуже ранній такий привілей має Кам'янець-Подільський – 1374 р.

Геннадій Бондаренко. На території Луцького замку в 1429 р. проходив з'їзд монархів, які ставили питання про попередження турецької навали. Протягом двох тижнів вони вели переговори. Тому, можна так висловитись, – Луцьк був столицею Європи два тижні. Зустрічі монархів засвідчують, що Луцьк на той час – дуже потужний центр культури, центр регіону в українських землях. І, очевидно, з цим і пов'язано те, що всього лише через кілька років, 1432 р., Луцьк отримав магдебурзьке право.

На території Луцького замку

Наталія Яковенко. А вже коли розпочалася інтенсивна колонізація на Київщині, Наддніпрянських теренів, то з кінця XVI і в першій третині XVII ст. отримали право на самоврядування численні міста тут, на Наддніпрянщині.

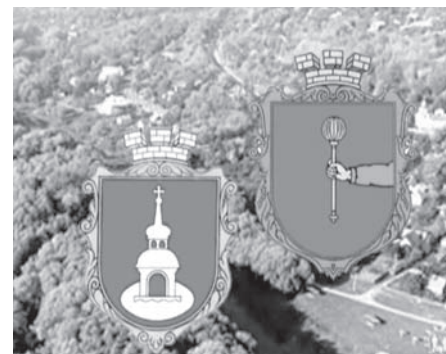
Ведучий. Києву магдебурзьке право надав великий литовський князь, він же – король Речі Посполитої Олександр Ягеллончик, а саме – 1494 р. Відтоді три з половиною століття Київ користувався привілеями на самоврядування європейського міста. У наступному столітті Магдебургія форсувала Дніпро та почала опановувати українське Лівобережжя.

Олександр Ягеллончик

Петро Кулаковський. Можна відзначити декілька хвиль поширення Магдебургії на схід територією України. Зокрема, наприкінці XVI ст.,

коли розпочалася бурхлива колонізація Придніпров'я і Задніпров'я, першими магдебурзьке право на Лівобережжі отримали Переяслав, Лубни

Герби Лубен та Переяслава

– міста, які належали приватним власникам, зокрема, Василю Костянтину Острозькому і Михайлу Вишневецькому – українським князям.

Наступна хвиля зв'язана з включенням Чернігово-Сіверщини до складу Польсько-Литовської держави. Тут магдебурзьке право отримали цілий ряд міст, які перебували в королівській юрисдикції, наприклад, Чернігів і Ніжин.

Григорій Самойленко. Після Деулінського перемир'я 1618 р., яке заключили Московська держава та Річ Посполита, територія Чернігівщини перейшла під владу Польської Корони. Ніжин, зокрема, належав до Київського староства. Звичайно, польський король намагався укріпити прикордонну територію. Нова влада звернула увагу і на прикордонні на той час міста – Новгород-Сіверський, Чернігів, Стародуб, Ніжин. Польський король прагнув, аби вони були укріпленими та заселеними, бо перед тим відчувалася явна нестача мешканців. За проектами інженера де Боплана тут почали укріплювати фортецю. Крім того, розпочався процес заселення Ніжина з Правобережжя та Білорусі: переїжджала шляхта, ремісники, купці. Таким чином, поступово Ніжин починає заселятися і зміцнюватися як місто та укріплення.

Магістратська печатка Чернігова

І в 1625 р. польський король Сигізмунд III надав Ніжину магдебурзьке право. Раніше, 1620 р., таке ж право він надав Новгород-Сіверську, 1623 р. – Стародубу та Чернігову, а

пізніше, 1632 р. – Борзні та деяким іншим містам Чернігово-Сіверщини. Таким чином, польський король надав можливість утворити самоуправління в містах.

Петро Кулаковський. Третя хвиля, припадає на 60-ті роки XVII ст., коли відбувся відомий похід короля Яна Казимира на Лівобережну Україну (1663–1664 рр.). Виявилося, що практично всі українські міста добровільно перейшли на бік польсько-козацьких військ. Тому польський король поширював на деякі міста магдебурзьке привілеї. Після того, як похід завершився невдачею, вже російський цар Михайло Олексійович почав надавати і підтверджувати магдебурзькі права багатьом містам Лівобережної України тому, що прагнув спиратися на них в протистоянні з козацькою старшиною.

Олексій Михайлович

Ведучий. Однією з останніх серед українських міст, вже в середині XVIII ст., добилася магдебурзького права Полтава. Щоправда, у доволі дивний спосіб, так би мовити – по-полтавськи.

Юрій Волошин. Чи було, чи не було магдебурзьке право в Полтаві – то доволі дискусійна і проблемна річ. Немає жодних документів, які б підтверджували надання Полтаві магдебурзького права в XVII ст., але в 1752 р., на прохання полтавців, гетьман Кирило Розумовський таке право надає. Тобто своїм універсалом він підтверджував магдебурзьке право в Полтаві. Відповідно починає функціонувати магістрат та його органи. Власне, структура магістрату відповідає нормам магдебурзького права.

З іншого боку аргумент, який висунули полтавці, для отримання магдебурзького права, очевидно виглядає дещо надуманим, а саме – нібито відповідні документи королів та правителів існували, але згодом були втрачені, як і решта привілеїв, під час шведської війни, коли напередодні Полтавської битви місто горіло. Начебто згорів й старий дерев'яний

магістрат, а з ним – всі документи та привілеї. Очевидно, що такий аргумент, по-перше, був дуже дієвим. По-друге, Кирило Розумовський йшов на поступки старшині, багато чого зробив для неї, так само позитивно відгукнувся він і на прохання міщан.

Ймовірний будинок магістрату в Полтаві

Ведучий. Відома думка – за середньовіччя кордон Європи проходив околицею останнього східного міста, яке отримало магдебурзьке право. Зрештою на теренах України таким містом стала Лохвиця, що на Полтавщині. Дніпровське Лівобережжя – межа поширення Магдебургії. Таким чином, крім Галичини, Волині та Поділля, воно охопили землі Гетьманщини, тобто сучасні Чернігівщину, Полтавщину, частину

Київщини та Черкащини, а на Слобожанщині залишилася майже невідомим. Щоправда, існують неясні свідчення про міське самоврядування в Харкові.

Дмитро Чорний. В ті часи, коли український історик та громадський діяч Дмитро Багалій досліджував даний період, знайшли відомості лише про те, що в Харкові у сімдесятих – вісімдесятих роках XVII ст. існували віїти. Можна лише допустити: якщо був вїйт, то якимсь самоуправлінням існувало. Водночас відомо, що міщанська спільнота в Харкові поділялась на сотні – так само як і козацька. Відповідно говорити про те, що переселенці з Правобережжя перенесли сюди традиції магдебурзького права підстав достатніх немає. Очевидно якщо й були якісь зародки самоврядування, то пов'язані, перш за все, з козацтвом та козацькими традиціями. На початку XVIII ст., на думку Дмитра Багалія, будь-яких згадок про вїїтів вже немає. Якщо міське самоврядування в Харкові й існувало, то воно просто зникло.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Ведучий. Отже, починаючи з XIV ст. магдебурзьке право поширювалося в Україні. Таким чином, наші міста розвивалися як частина європейського культурно-правового простору. Та було й те, що відрізняло їх один від одного.

Збереглися фактично всі привілеї, якими українським містам надавалося магдебурзьке право. Свого часу науковці зібрали їх в одній книжці – доволі невеликій, якщо порівнювати з томами подібних збірок в інших європейських країнах. Справді, біля вісімдесяти українських міст отримали повне магдебурзьке право.

Карта українських земель де Боплана

Власне, в тому перша, мабуть, найголовніша, його особливість в Україні. Насправді, для нас важливим є не стільки обсяги поширення, скільки факт самої наявності на українських землях та ставлення до нього місцевого населення. Зародившись далеко за межами України магдебурзьке право прижилося, поступово стало своїм, близьким та зрозумілим, водночас набувши специфічних рис.

Мирон Капраль. Звичайно, на українських землях магдебурзьке право мало свої особливості, риси, неподібні до класичного магдебурзького права в німецьких землях. Насамперед, йдеться про релігійну складову. На українських теренах жили православні, що потребувало узгодження магдебурзького права, яке виникло на католицьких землях, з вірою жителів, що населяли українські міста. І це робилося по-різному. У Львові, наприклад, православні українці були відлучені від керівництва міста. Але, з іншого боку, вони мали можливість користуватися майже всіма економічними привілеями та пільгами самоврядного міста.

У менших містах, де українське православне населення переважало, воно включалося в міське управління. Там існувало правління на паритетних засадах: наприклад, половину посад обіймали католики, а половину – православні. На східноукраїнських землях, де українське православне населення домінувало, а поляків, німців та інших католиків було мало, фактично лише православні утримували міську владу, наприклад – у Києві. За таких обставин знаходилися інші засоби впливу на її формування.

Ведучий. У Києві наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. серед міщан точилася боротьба між так званою народною та пропольською партією. Лідер народного або ж староміщанського угруповання Яцько Балика кожного року виборював посаду вїта у протистоянні з прихильником уніатів Федором Ходикою-Кобизевичем, якого підтримував воєвода, а згодом – коронний гетьман Речі Посполитої Станіслав Жолкевський. До речі, під проводом вїта Яцька Балики кияни в 1611 р. розгромили резиденцію католицького єпископа, що явно не додавало йому симпатій зі сторони державної влади. Лише після смерті свого залятого суперника Федір Ходико-Кобизевич зміг обійняти омріяну посаду голови міста. Але 1625 р. трапилося нещастя – обурені його діяльністю міщани та козаки втопили власного вїта в Дніпрі.

Будинок кївського вїта

Ймовірно, що за двадцять років край ворожнечі двох відомих кївських міщанських родів поклато весілля дівчини, відомої як Баличанка, та Андрія Федоровича Ходики-Кобизевича.

Наталія Яковенко. Самоврядування було дуже різним. В якій-небудь маленькій Полтаві воно суттєво відрізнялося від того, що діяло в Магдебурзі. Міське самоврядування в Україні було спрощене, містило в собі всякі мішані елементи, відлуння місцевих традицій.

Петро Кулаковський. Свою специфіку мало поширення магдебурзького права на території Чернігово-Сіверщини, що відбувалося в двадцятих роках XVII ст. після приєднання регіону до Речі Посполитої.

*Річ Посполита після 1618 р.,
Герб Чернігівського воєводства*

Свого роду піклування над містами тут вручалось в руки королевича Владислава. Війтами призначалися місцеві капітани, які саме з доручення Варшави, тобто центральної влади, виконували адміністративні функції. Але в процесі протистояння міської громади і війтів на середину XVII ст. частина міст Лівобережжя здобуває повне магдебурзьке право.

Григорій Самойленко. Тоді вплив польської шляхти мав визначальну роль. Хоча треба сказати, що перші війти (капітани) приділили дуже велику увагу зміцненню міста Ніжина, як й інших міст, бо створювалися фортеці. В цей період формується центр Ніжина зі своїми адміністративними закладами, храмами. Причому, не дивлячись на те, що ішла колонізація і намагалися православ'я відтіснити, все ж будуються православні церкви. Поляки допускали до управління і православних, тому що треба було опору мати і на місцеве населення. Хоча я повторю, війт на той час – представник Польщі, його призначав сам король. Тому очолюваний ним магистрат підпорядковувався польському королю.

Мирон Капраль. На Лівобережну Україну магдебурзьке право взагалі прийшло десь у другій половині XVI – першій половині XVII ст. Тобто воно приходило з певним запізненням. Для того, аби магдебурзьке право існувало ефективно потрібні внутрішні обставини, певний розвиток економіки, торгівлі, і, звичайно, зацікавленість як міських, так і державних влад у розвитку самоврядних функцій міських громад.

«Люзні люди»

Петро Кулаковський. Третя специфіка полягала в тому, що спочатку з-під дії магдебурзького права виключалися євреї. Відомий, навіть, універсал королевича Владислава Ваза, який забороняв євреям поселятися на території Чернігово-Сіверщини. Але так тривало недовго. Перед війною Богдана Хмельницького євреї вже потрапили під дію магдебурзького права на території Чернігово-Сіверщини.

Ще одна специфіка полягала в тому, що в привілеях відзначалося – місцеві міщани не повинні приймати під свою юрисдикцію так званих «люзних людей». Йшлося про тих, хто ходив козакувати. Вони боролися з татарами, але також виступали проти адміністрації Речі Посполитої.

Юрій Волошин. Ну хто такі міщани в Полтаві? Це, головним чином, купці та ремісники. За класичною Магдебургією купці мають бути купцями, а ремісники – ремісниками, а міщани, в цілому, – міщанами.

Середина XVIII ст. – то вже руйнування старих структур, порівняно з магдебурзьким містом XVII ст. У Полтаві це чітко простежується, бо міщани пояснюють: у них було дев'ять ремісничих цехів, а стало сім. Більше того, ремісники за магдебурзького права мали б жити в цехах, а за Румянцевським описом 1767 р. видно, що центральна частина фортеці (головним чином, двори козацької старшини) населена ремісниками, які не є міщанами. Вони прийшли сюди і живуть у підданстві козацької старшини. Відповідно магистрату такі ремісники нічого не платили та становлять велику конкуренцію місцевим цеховим ремісникам. Те саме відбувалося й з купцями,

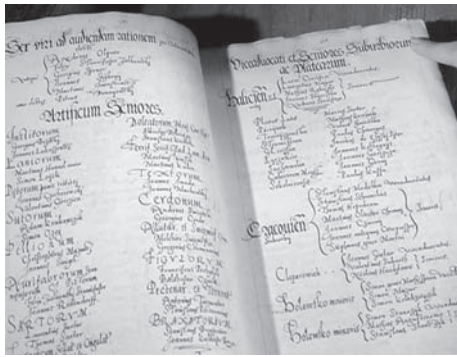

*Традиційний український транспорт
(Полтавський краєзнавчий музей)*

адже вся козацька старшина займалася тим, що у великій кількості ви-рошувала худобу з метою її продажу до західної Європи.

Мирон Капраль. Схід України – то прикордонна зона. Потрібно було великі кошти витратити на боротьбу з татарами. Міста часом дуже сер-йозно потерпали. Ми знаємо, що нападники кілька разів спалювали Київ. Як наслідок, відбудова міста потребувала великих коштів. Але з магде-бурзьким правом, з наданням місту самоврядних функцій вона швидше проходила.

САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СПОСІБ ПОЄДНАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО РІЗНОМАНІТТЯ

3 магістратських книг Львову

Ведучий. Відбудова міст була неможлива без зацікавленості та безпосередньої участі в тому місцевих громад. До речі, дуже різноманітних для рубіжних українських земель як за релігійним, так і за національним складом. Крім українців тут жили німці, поляки, євреї, татари, турки, росіяни, литовці. Відомо про шотландців, французів, іспанців та представників багатьох інших народів.

Петро Кулаковський. Магдебурзьке право виступало важливим інтеграційним чинником, зважаючи на те, що населення українських міст, зокрема Лівобережної України, було багатоетнічним за своїм походженням. Під юрисдикцію магдебурзького права потрапляли як місцеві корінні жителі, так і прибульці з корінної Польщі, чи вихідці з західної Європи, з дунайських князівств, Московської держави. Отже, утворився єдиний міщанський стан, замкнений з юридичної точки зору соціальний стан, що мав власні інтереси. Тому можна сказати, що магдебурзьке право серйозно сприяло творенню українського міщанства як такого – багатоетнічного за своїм походженням, але єдиного за інтересами і за метою.

Геннадій Бондаренко. Міське самоврядування розвивалось таким чином, що потребувало узгодження інтересів всіх жителів Луцька. А в давні часи на території Луцька проживали караїми, вірмени, євреї, поляки. І всі вони мусили жити при міському самоврядуванні так, щоб місто могло постійно розвиватися, забезпечувати їх інтереси.

Будинок грецького братства в Києві
(реконструкція)

пізніше й українці, використовували автономні структури для того, аби досягнути рівності з католиками. Але не завжди таке їм вдавалося. Українці довгий час трохи важко адаптувалися до нових правових ситуацій. І лише в XVI ст. вони починають домагатися все більших прав, домагатися рівності. Такої рівності вони досягнули аж в XVIII ст., коли вже львівська єпархія прийняла унію. Хочу сказати, що Берестейська церковна унія 1596 р. для Львова і для Львівської єпархії була прийнята лише в 1700 р.

Михайло Головатий. Ми в Івано-Франківську, колишньому Станіславові. Датою його заснування вважається 7 травня 1662 р., коли місто здобуло Магдебурзьке право.

Через те, що у Станіславі проживало кілька груп населення, а саме – українці, поляки, вірмени і євреї, тут діяли різні магістрати: польсько-український та вірменський. Останній складався з дванадцяти райців, які

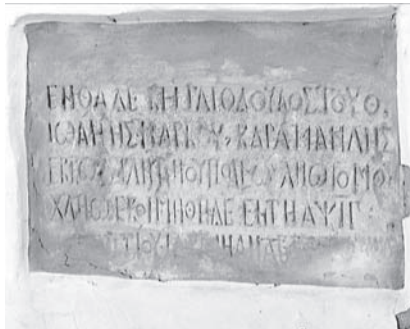
Мирон Капраль. У Львові цього досягнули за допомогою національних автономій, які існували у вигляді самоврядних організацій. Такі самоврядні автономні організації національних громад мали вірмени, українці та євреї. Євреїв трохи виключили з міської громади, тому що вони були нехристиянами, а магдебурзьке право існувало лише для християн. Тобто євреї – особливий випадок. Вірмени, а дещо

обирались пожиттєво, якщо зберігали довіру своїх соплеменників. Євреї управлялись своїм кагалом, на чолі якого стояв раббе.

Григорій Самойленко. Місто Ніжин – багатонаціональне. Таким воно стало вже після тридцятих років XVII ст., але укріпилися національні відносини в середині п'ятдесятих років того ж століття – після національно-визвольної війни, коли Богдан Хмельницький надав пільги грецьким купцям. Спочатку з'явилося у Ніжині декілька греків – купців, але поступово їх громада збільшувалася й утворилося ціле братство. Попервах воно існувало як релігійне, але поступово релігійні відносини відходили на другий план, а перевагу отримувала грецька національність і торгові відносини, що розширювалися із кожним роком. Щоправда не всі греки, що проживали в Ніжині (їх число доходило до 900), займалися торгівлею, деякі – ремісництвом. В будь-якому разі то була потужна громада і, як свідчать документи, гетьмани та царський уряд надавав їй не лише пільги, а й право на самоуправління. Тому греки в Ніжині створили власний, незалежний магістрат. Більше того, всі представники інших національностей, що знаходилися у добрих відносинах, поступали в їхню громаду. Тут ми бачимо і молдован, і турків, і сербів, і чехів, і болгар. Вони також займалися тут торгівлею та ремісництвом.

Таким чином, з'являється ще один магістрат, який не залежав від місцевого. І це створювало певні труднощі, певні тертя, тому що греки не платили податків, але вони проживали на території Ніжина. Тому з боку місцевого уряду – магістрату, були деякі претензії. Хоча повинен сказати, що поступово зв'язки налагоджувалися.

Петро Кулаковський. Місцеві громади були негативно налаштовані щодо можливої появи євреїв на території Лівобережної України, адже одна з причин їхньої міграції на схід – економічне визискування з боку євреїв-орендарів. Але в появі таких євреїв-орендарів, а також осіб єврей-

Напис на грецькій церкві у Ніжині

ського походження, які займалися виготовленням спиртних напоїв, були зацікавлені землевласники. Вони отримували від того величезний економічний зиск. Тому власники всіляко намагалися схилити православні громади, аби вони якимось чином допустили можливість появи євреїв на території Лівобережної України. І вони там з'явилися вже з двадцятих – тридцятих років XVII ст., а на його середину спостерігалася певна інтеграція населення. Хоча самі протиріччя залишилися, але євреї та православні, з точки зору магдебурзького права, жили в єдиному правовому полі.

КОНФЛІКТИ В МІСЬКОМУ САМОВРЯДУВАННІ ТА З ДЕРЖАВНОЮ ВЛАДОЮ

Ведучий. Таким чином, з плином часу багатоманітне українське міщанство чим далі тим більше усвідомлювало власні корпоративні інтереси, які відрізнялися від інших станів – феодалів, козаків, селян. Звідси й повідомлення про конфлікти з ними, а, часом, і з державою. Хоч магдебурзьке право містам надавала, як правило, центральна влада, це не означає, що взаємини їх залишалися безхмарними.

Мирон Капраль. Не завжди, особливо у центральній Україні та на її сході, взаємини між представниками державної влади і міської самоврядної організації, міської громади дуже добре склалися – в тому сенсі, що виникало багато конфліктів. Як наслідок, міста слабше розвивалися, а державні урядники перебирали багато функцій міської громади, набагато більше накладали податків, які міщани змушені були сплачувати.

Григорій Самойленко. За козаччини паралельно співіснували дві влади: полкове управління, що торкалося лише козаків, та магістрати для міщан.

Будинок полкової канцелярії в Чернівці

Причому полкове управління займалося й судовою справою, переліком населення, фінансами. Таким чином, воно мало вплив на магістрати. Останнім ж відводилося таке собі господарське право: вони займалися господарством, збиранням податків, бо лише за їх рахунок могли існувати. Крім того, можна було щось зробити для міста. І тут відносини склалися непросто, тому що, з одного боку російський уряд вимагав сплачувати податки, а в місті проживали козаки, шляхта, які їх не платили. До того ж існували пільги для купців. Таким чином, половина населення не сплачувала податки. І тому війт звертався до російського царя з тим, щоб зменшили кількість податків, які перераховувались до російської скарбниці. І ще одне: і відносини між полковим та гетьманським урядами теж були особливі. Відомий факт, коли гетьман Іван Мазепа чітко визначив, які податки повинні сплачувати вже полковому уряду.

Петро Кулаковський. Під час Хмельниччини протистояння міщан і козаків було достатньо серйозним, тому що на міщан покладалися значні податки.

Ведучий. Але, зрештою, найпослідовнішими прихильниками самоврядних прагнень міст виявилися саме українські гетьмани. Вони затверджували лише обраного міщанами війта. Козацьким полковникам і сотникам наказували шанувати міських урядників як представників гетьманської влади. Не вагалися гетьмани й за необхідності підтвердження Магдебурзького права, навіть якщо козацтво було іншої думки через конфлікт інтересів із міщанством.

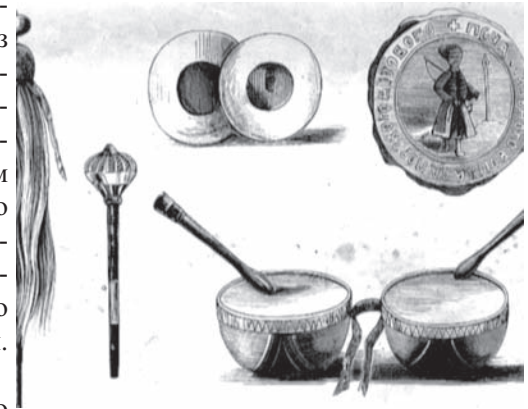

*Гетьман
Кирило Розумовський*

Юрій Волошин. Універсал про надання Полтаві 1752 р. Магдебурзького права є. Тому ми можемо говорити, принаймні, про номінальне Магдебурзьке право. Вочевидь, воно не було дієвим. Про це свідчить звернення полтавських міщан до Уложеної комісії Катерини II в 1767 р., де вони пишуть приблизно таке: полковник, старшина та козаки не дають їм приступити до реалізації прав, що положені за Магдебургією. Тут простежується такий собі конфлікт між полковим урядом та місцевим само-

врядуванням міщанства. Пов'язаний він з тим, що Полтава, насамперед, полкове, скоріше козацьке місто. В самій Полтаві перебувало три сотні одна, городова, в самому місті, та дві полкові – на окраїнах.

Дуже часто посади в магістраті займали вихідці з козацької старшини. Наприклад, в 1765 р., коли проводився Румянцевський перепис, тут зафіксований войтом військовий товариш Петро Черниш. Він військовий товариш і войт одночасно. Городовий отаман Федір Белушенко був військовим товаришем. Ось таке переплетіння.

Козацькі клейноди

Інтереси полку, полкового уряду та міського самоврядування конфліктували. За моїми підрахунками в Полтаві жив тоді, як мінімум, 51% козаків, не враховуючи всяких уланів, драгунів, пікінерів. Безумовно, така ситуація не дозволяла реалізації магдебурзького права.

Петро Кулаковський. Протягом всього XVIII ст. відбувалося протистояння між міщанами та козаками. Зрештою його використала центральна влада й наприкінці XVIII – на початку XIX ст. ліквідувала магдебурзьке право в містах Лівобережної України.

Ведучий. Справді, найгострішим виявився конфлікт міського самоврядування України з імперською владою. Його пік припадає на останні десятиріччя існування Гетьманщини, тобто на період її ліквідації, коли міщани вже не могли апелювати до гетьмана, бо таку посаду імператриця Катерина II скасувала, а в неосяжній Російській державі відбувалися зміни її адміністративно-територіального устрою з метою централізації та уніфікації. Самоврядні міста України потрапили під імперський каток єдинообразія. В 1765–1769 рр. проходив перепис Гетьманщини під керівництвом президента Малоросійської колегії графа Петра Румянцева.

Юрій Волошин. Він відбився в свідомості. Одна з героїнь Івана Петровича Котляревського, Сивіла, згадує його як Великий Трус. Міщани не розуміли для чого його робити та консолідовано опиралися. Вони з великими труднощами надавали квартири російським офіцерам-переписувачам. Писарі від магістрату бойкотували перепис – перші четверо втекли, а п'ятого переписчики звинуватили в тому, що він помилок багато набрав і надіслали до магістрату «к оштрафуванію». А магістрат у відповідь не штрафував, бо, за словами міських посадовців, «у нас за такі провини не штрафують, а бранят».

Садиба Івана Котляревського в Полтаві

Голова комісії, секунд-майор Путімцев, поскаржився в Малоросійську колегію: вїйт Черниш над ним сміється і, мабуть, в іздювку замість писаря надіслав йому коваля. Вїйт Черниш відповідає: він не може знайти йому кращого і взагалі то не коваль, «а обретающийся в цеху ковальському за писаря». В результаті виявилось, що та людина до путя писати не вміла, і в результаті її звільнили.

ВИСНОВОК ДО ДРУГОЇ ЧАСТИНИ

Ведучий. Результат такого протистояння відомий – наприкінці XVIII ст. Російська імперія, фактично, ліквідує магдебурзьке право, а разом з ним – і міське самоврядування на теренах колишньої Гетьманщини, залишивши його лише в судовій сфері. Майже одночасно те саме робить Австрійська імперія, до складу якої, після розділів Польщі, потрапила Галичина. Аргумент монархів був такий – магдебурзьке право застаріло. Натомість обидві держави створюють на місцях централізовану систему управління.

ТРЕТЯ ЧАСТИНА

МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ПРОТЯГОМ ВЕЛИКОГО XIX СТ.

ЛІКВІДАЦІЯ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ТА АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЯХ

Ведучий. Доля Магдебурзького права на східних та західних українських землях однакова: наприкінці XVIII ст. майже одночасно його ліквідують Російська та Австрійська імперії. Аргумент – воно застаріло. Натомість обидві держави будують централізовану систему управління. 1785 р. запроваджено «Грамоту на права і вигоди містам Російської імперії».

ЦАРСТВОВАНІЕ ГОСУДАРНИИ ИМПЕРАТРИЦЫ ЕКАТЕРИНЫ II. 1785

А. Городное Положеніе.

1. Городъ строить по утвержденному плану за подписаніемъ Руки Императорскаго Величества.

2. Городу подтверждается правильно принадлежаніе по Мажовой Инструкціи, или инаго закона, земли, сады, поля, паштбы, луга, рѣки, рыбныя доли, леса, рощи, кустарники, лугныя мѣста, мельницы водныя или вѣтреныя; всѣ оныя вообще и каждое порознь неврушимо имѣть, и оныя пользоваться мирно и вѣчно на основаніи законовъ, какъ зупри городе, такъ и внѣ оного.

3. Запрещается городные выгоны застраивать, буде же городъ городные выгоны застроятъ, или инако къ выгонамъ обрѣдѣтъ.

16.187.—Апрѣля 21. Грамота на права и выгоды городамъ Россійской Имперіи. Божією повелѣніемъ явлено: Мы Екатерина Вторая, Императрица и Самодержица Всероссійская, и проч., и проч., и проч. Ся самого первого основанія обществѣнныя познали всѣ народы пользы и выгоды, отъ устроенія городовъ происъзающая, не только для гражданъ тѣхъ городовъ, но и для окрестныхъ обществѣн. Начиная отъ древности, разнымъ перытой, встрѣчавъ мы посему нажить гражданъ, вносимую караванъ съ нажитіи Законодатель, и видѣвъ, что герои, побѣды прославившіяся, тѣхъ же гражданъ дати безжертвѣ вѣнчанъ славою.

В містах створювалися «шестигласні» думи. Так називалися вони тому, що міське населення поділялося на шість груп (курій) відповідно до соціального та майнового статусу: дворяни й духовенство, купці, цехові майстри, іногородні та іноземці, що працювали в місті, почесні громадяни, інші «міські обивателі».

Публікація «Грамоты на права и выгоды городам Российской империи»

Дмитро Чорний. Для Харкова, це, очевидно, треба вважати кроком вперед, хоча кроком дуже обмеженим. Позитив – магістрат створений, дума має певні права: збирати податки, контролювати благоустрій. Але з іншого боку її права були дуже і дуже обмежені.

Ведучий. Робота міських дум жорстко регламентувалась законодавством і перебувала під наглядом губернатора, який затверджував усі її постанови. Його вказівки були обов'язковими для виконання міською

владою. Втім, офіційно Магдебургію на Лівобережжі державна влада ліквідувала у 1831, а в Києві – 1835 р.

Юрій Волошин. То була ліквідація самоврядування. Вводилося пряме правління, створювалася чітка структура чиновників, відірваних від міста, міська громада не впливає на їх рішення і, фактично, до середини XIX ст., таких можливостей у неї не існувало. Тобто стан справ для міської громади погіршилася, не зважаючи на те, що місто розбудовувалося і ставало очевидно красивішим. Зі встановленням імперських структур міська громада втрачає право на самоврядування – аж до реформ Олександра II.

«Кругла площа» у Полтаві

Ведучий. В Австрії магдебурзьке право було скасоване 1786 р. декретом імператора Йосифа II. Іншим імперським рішенням створювалися міські відділи та міські магістрати. Зрештою, в обох імперіях реальна практика призвела до того, що міські органи влади виконували роль однієї з ланок централізованого державного апарату.

Михайло Головатий. Після встановлення австрійської влади тут посилюється централізаторська функція. Головну роль виконували старости округів, які призначались із Відня. Деякі з них (Кратер, Мільбахер) залишили по собі добру пам'ять серед місцевого населення як такі, що багато зробили для розвитку нашого міста.

РОЗВИТОК МІСТ ПІВДНЯ УКРАЇНИ: КІНЕЦЬ XVIII – 60-ТІ РР. XIX СТ.

Ведучий. Роль новоутворених імперських структур для розвитку міста виявилася незначною. Набагато більше впливали економічна кон'юнктура, пряма підтримка міст державною владою (якщо вона була) та застосування кращих управлінських практик.

Як столиця півдня України ріс Катеринослав, нинішній Дніпропетровськ. Збудоване на величному березі Дніпра на місці козацьких поселень, місто росло спочатку як адміністративний, а потім і як економічний центр великого регіону.

*Будинок колишнього адміралтейства
в Миколаєві*

Як військова фортеця, адміністративний центр нової губернії та суднобудівне місто виникає Херсон, згодом – місто корабелів Миколаїв. Швидко росла перлина Причорномор'я Одеса. Розбудована на місці турецької фортеці Хаджибей, Одеса заселялась запорозькими козаками, російськими військовими й мастеровими, грецькими купцями, подільськими євреями, італійцями і французами. Всі вони принесли в місто свою енергію, знання і бажання зробити життя кращим. Розвиток міста підтримували градоначальники Одеси та правителі Новоросії.

Тимофій Мотренко. Ришельє – це перший успішний досвід трансферу, як сьогодні говорять, передачі технологій європейського гатунку до місцевого традиційного адміністративного національного ресурсу. Ришельє – це Європа, це і Україна, тому що він – градоначальник Одеси. Це і Росія, тому що він призначався імператрицею. Його фігура поєднує всіх. І потім, після повернення на батьківщину, він був міністром закордонних справ, а далі – прем'єр-міністром Франції. Це успішний управлінець.

Одеські євреї

Ведучий. Особливо сприятливі можливості Одесі давав статус порто-франко, за якого місто звільнялося від податків на ввіз товарів. Коли

Пам'ятник апельсину в Одесі

петербурзькі чиновники зробили спробу позбавити його такого привілею, одесити відправили в столицю імперії делегацію, яка повезла царю діжку з апельсинами. Імператор скоштував подарунок, і його переконали, що такі продукти можуть потрапляти в країну лише завдяки особливому статусу Одеси. Такий собі хабар по-одеськи.

РЕФОРМИ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В РОСІЙСЬКІЙ ТА АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЯХ, ВІДНОВЛЕННЯ ЗАСАД МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Ведучий. У 60-х рр. XIX ст. суспільно-політичне життя Російської та Австрійської імперій зазнало кардинальних змін. Імператор Олександр II намагався пристосувати країну до вимог часу, тому провів серію реформ, найважливішою серед яких стала ліквідація кріпацтва у 1861 р.

Блер Рубл. В середині XIX в. стало ясно всім, що Росія потерят место в Європе из-за того, что её государственный строй не был модернизирован. И они приняли тогда целый ряд реформ: новая судебная система, новая земельная система. Реформа городов – часть этих больших реформ. Её цель – более эффективное управление на уровне городов.

Ведучий. Відтепер більшість функцій з упорядкування життя міської громади мали виконувати самоврядні міські думи. Поряд з ними частину справ брали на себе земства, утворені у 1864–1865 р., які займалися медициною, освітою, шляхами сполучення, економічним розвитком.

Галицький сейм, Львів

В Австрії настала доба автономізації – імперія перетворилася на двоєдину – Австро-Угорську, коронні землі отримали, фактично, права автономії, монархія стала конституційною (тобто такою, що керується не волею монарха, а законами, прийнятими парламентом). Майже одночасно з початком реформ в Російській державі 1861 р. австрійським законом про громади встановлювалися загальні засади місцевого самоврядування в імперії. 1866 р. Галицький сейм прийняв закон про громади для Галичини. У наступні роки з'явилася ще низка інших нормативних актів. В результаті держава повернула містам широкі права на самоврядування.

Михайло Головатий. Нова ера наступає в 1867 р., за так званої доби автономізації. Містом починає управляти виборний орган – міська рада, зі свого складу вона обирала бургомістра. Міська рада нараховувала тридцять п'ять осіб, переважали поляки. Були широко представлені євреї, бо в ті часи вони становили до половини населення нашого міста, а також українці. Така ситуація протрималася до 1918 р., коли була проголошена Західно-Українська Народна Республіка.

Проект статуту Станіслава

Микола Федорук. У Чернівцях реально самоврядування з'явилося в 1864 р., коли місто входило до складу Австрійської імперії. Бургомістр (міський голова) обирався радниками (депутатами). Вони також визна-

чали, хто має вирішувати ті чи інші питання. Запровадження самоврядування дозволило місту активно розвиватися.

Любов Шара. У 1870 р. в Російській імперії почало діяти «Міське положення», основна ідея якого полягала в різкому розширенні прав міської громади. Формувався представницький самоврядний орган – міська дума, влада в якій поділялась на розпорядчу (власне міська дума) і виконавчу (міська управа). Обидва органи влади були виборними.

Право обирати і бути обраними отримували чоловіки віком понад 25 років, які не менше двох років проживали у місті, мали нерухоме майно і сплачували податки до міської скарбниці.

Виборчого права не отримували жінки та неповнолітні. Однак, якщо вони володіли нерухомим майном, то могли передати свій голос родичам чоловічої статі у встановленому порядку. Права голосувати також позбавляли громадян, які не мали власності. До цієї категорії потрапили не лише бідні робітники, але й високооплачувані спеціалісти, такі як лікарі, вчителі, інженери, чиновники – якщо вони проживали в найманих будинках чи квартирах. Виборчого права не мали й державні службовці, якщо вони обіймали керівні посади, зокрема, губернатори. З іншого боку, через своїх представників могли голосувати різні установи, які володіли нерухомістю в місті та платили податки – акціонерні й приватні компанії, церкви й монастирі. Образно кажучи, право голосу мала не особа, а нерухоме майно (насамперед, будинки), яке брало участь у виборах через своїх власників.

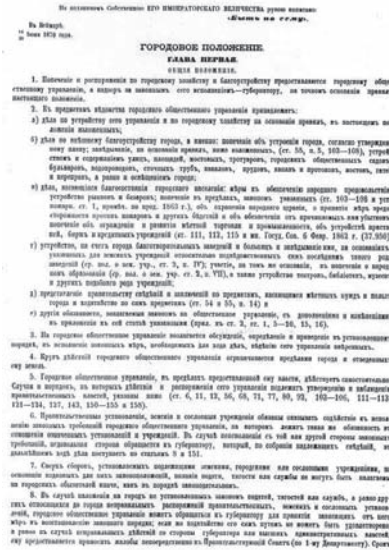
Дмитро Чорний. Реформа 1870 р. поклала початок появі в Харкові міського самоврядування в сучасному сенсі цього слова. Але говорити

лише про реформу 70-го року, на наш погляд, не можна. Необхідно говорити обов'язково у зв'язку з реформою 1892 р.

Любов Шара. 11 червня 1892 р. в Російській імперії затвердили нове Міське положення. Принципові зміни стосувалися виборчої системи та правового статусу органів місцевого самоврядування. Було визначено мінімум майнового податку. В результаті виборчі права отримали у повітових містах – особи, які володіли нерухомістю на суму не менше трьохсот рублів, у губернських (в залежності від кількості населення) – від тисячі до півтори тисячі рублів на рік та сплачували відповідні податки до міської скарбниці. Скасовувався поділ виборців на три курії та, відповідно, трикурійний принцип голосування. Виборчих прав не мали служителі культу і боржники. Скажімо, в Чернігові виборцями стали 301 особа, або трошки більше 1% населення. Але це люди, які мали освіту. За визначенням О.О. Половцева (сенатора, який ревізував міста Чернігівської губернії) нові гласні, на відміну від обраних за Положенням 1870 р., вже не були сірою неграмотною масою.

Стосовно правового статусу, то, на жаль, за Положенням 1892 р. виборне правління потрапило під повний контроль губернської адміністрації та Міністерства внутрішніх справ, які отримали право вето на їхні рішення. Губернатор затверджував і членів міської управи. Міські голови та члени управ одержали статус державних службовців і відповідні ранги. Вони були зобов'язані носити мундири та спеціальні знаки для міських урядовців з гербом міста і назвою посади.

Дмитро Чорний. Іноді в літературі трапляються оцінки 1892 р. як міської контр-реформи. Я би так песимістично не оцінював. Йдеться про кроки в одному напрямку – зробити реальним міське самоврядування, адже вперше міська громада отримала право брати участь у виборах до міської думи. Обмежена кількість, лише 2% тільки населення, мали

«Городовое положение» 1870 р.

Міські знаки

право обирати, існував величезний майновий ценз (для Харкова необхідно було мати нерухомість, вартістю 1500 рублів). Але законодавець того періоду вважав: не можна «вручать право управління городом лю-

Фешенебельний район Харкова початку XX ст.

дям которые себя не реализовали; наоборот только тот, кто уже реализовал себя в жизни, имеет право управлять городом, приносит какую-то пользу городу». Тому той факт, що у виборах до міської думи могли брати участь та обиратися гласними не всі мешканці міста, а лише найзаможніша верства (купці, великі домовласники), на наш погляд, можна вважати нормальним, виправданим явищем з точки зору часу. Адже вони могли навчитися самі працювати на громадську користь. В попередній період такого досвіду не існувало.

Ведучий. Реформа 1892 р. не відмінила всіх попередніх досягнень міського самоврядування, однак ускладнила його роботу. Зоряний час думської демократії та думського самоврядування припав на сімдесяті – початок дев'яностих років XIX ст. У зв'язку з цим існують певні сумніви – а чи можна вважати думи справжніми органами місцевого самоврядування, чи володіли вони для цього достатніми ресурсами та повноваженнями.

ВЗАЄМИНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Блер Рубл. Некоторые историки считают, что городские думы и земства действительно были настоящими органами местной власти. Другие говорят – нет, потому что у них была достаточно ограничена сфера деятельности. По-моему, это было начало.

Наталія Яковенко. Важко сказати, наскільки історія дає приклади, наскільки вона вчить. Я скептично дивлюся до того, що історія когось чомусь вчить. Але, в принципі, традиції міського самоврядування у якійсь

може химерній, прилаштованій до пізніших реалій, формі існували. Наприклад, у Києві, дума була досить сильним органом, який чимало крові посував губернаторам і генерал-губернаторам.

Будинок міського самоврядування в Коломиї

може химерній, прилаштованій до пізніших реалій, формі існували. Наприклад, у Києві, дума була досить сильним органом, який чимало крові посував губернаторам і генерал-губернаторам.

Під час революції 1905 р. Російська імперія отримала шанс надолужити змарновані можливості для розвитку самоврядування.

Блер Рубл. То, что происходило в Российской империи, происходило и в Европе, но с очень большим опозданием. После 1905 г. в Российской империи существовало более-менее то, что и в европейских странах – городские думы, независимые суды, легальные профсоюзы. Все это было не развито в полной степени, но они существовали. В 1907 г. Николай II решил, что хватит – он тогда имел достаточно сил. И это был

Міська дума у Проскурові (сучасний Хмельницький)

ключевой момент. До 1907 г., можно сказать, Россия постепенно становилась на европейский путь, особенно, если говорить о местном самоуправлении. А после этого – снова централизация. Царь хотел, чтобы действовала очень сильная иерархия власти. И Россия начала уходить от европейской модели.

ЗАСАДНИЧІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ТА АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЯХ

Ведучий. Від початку своєї діяльності органи міського самоврядування на українських землях зіткнулися з низкою фундаментальних проблем, які так і не були задовільно розв'язані й, зрештою, призвели до серйозних криз. Особливої гостроти вони набули в Російській імперії, де влада хронічно недовіряла всьому, що могло порушити засади абсолютизму, тобто необмеженої влади царя. Вочевидь, що виборні думи належали до таких потенційно неблагонадійних суб'єктів.

Міська дума у Катеринославі
(сучасний Дніпропетровськ)

Блер Рубл. Как это часто бывало в Российской империи, Советском Союзе, современной Украине, и других странах инициаторы реформ как следует не продумали вопрос о финансировании. В результате ресурсов для городских самоуправлений не хватало. Это первая проблема. И вторая – в Петербурге хотели сильно контролировать все, что делалось на уровне городов. Поэтому оказалось, что новая система была действительно ближе к европейским стандартам, но все-таки их не достигала. Так же важно, что начался процесс бурной индустриализации, в города приехало много новых горожан, которые раньше там не жили: десятки тысяч в Петербурге, Москве, несколько позже – в Киеве. И любая адми-

нистрация тогда не могла всем управлять. С этого начались достаточно серьезные социальные проблемы и мы знаем как они закончились – реформы не работали.

Ведучий. Варто також пам'ятати, що в Російській імперії існування українців як окремого народу не визнавалося.

Любов Шара. А міста на українських землях носили переважно російсько-єврейський, а на Волині та Поділлі – російсько-єврейсько-польський характер. Українці, в середньому, становили біля 30% їх населення, а навколишні села були майже виключно українськими. Їхня доля збільшувалася у малих містах та зменшувалася у великих промислових центрах. За таких обставин великі міста стали знаряддям русифікації. А представники української частини населення міст мали дуже обмежені можливості для відстоювання своїх національно-культурних прагнень, хіба що у напівлегальний спосіб.

На західних українських землях, що знаходилися у складі Австро-Угорщини, міста були переважно польсько-єврейськими, українці тут становили, приблизно, ту саму третину населення. Отже, й проблеми мали схожі. За однією суттєвою поправкою – на теренах конституційної монархії дозволялася відкрита громадська та політична діяльність.

Богдан Волошинський. Протягом XIX і першої половини XX ст. часто органи місцевого самоврядування у доволі значних містах (а Коломия – саме значне, велике історичне місто) мали неукраїнський характер. Тобто, влада часів Австро-Угорщини, а потім – Речі Посполитої не дбала про національний характер органів місцевого самоврядування. Тому українці були представленими в них у невеликій, нечисельній меншоості. Коли ми дивимося тогочасні

Документи з музею історії м. Коломия

документи, збережені в музеях і в приватних збірках колекціонерів, то бачимо, що в австрійський період вони виконані на німецькій, часами – польській мові, а в польський період – виключно на польській мові.

ФІНАНСИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Любов Шара. За тогочасним законодавством доходи міста формувалися від продажу торгово-промислових документів (посвідчень, патентів, ліцензій тощо), місцевих зборів, прибутків від комунальної власності. Серед них виділялися різноманітні торгові збори – плата за торгові місця, за міри та ваги. Одна з основних і стабільних статей доходу – передача в оренду міських земель. Інша – податок на нерухомість, який становив 1% від вартості майна. Дані про власників нерухомості були відкритими та публікувались із зазначенням вартості будинків, бо з неї йшло нарахування державного та міського податків.

Місто встановлювало тверді ціни на продукти харчування. Механізм утримання цін виглядав доволі просто. Торгівців, які порушували рівень встановлених цін, просто позбавляли ліцензій і права на торгівлю. Однак згадані вище проблеми мали традиційний характер.

В'язниця у Луганську

Ведучий. Міста несли військову повинність тим, що відповідали за будівництво та утримання казарм, доплати офіцерам та ін. Загалом на військові потреби йшло близько 10% міського бюджету. Міста також несли тягарі з утримання поліції та в'язниці.

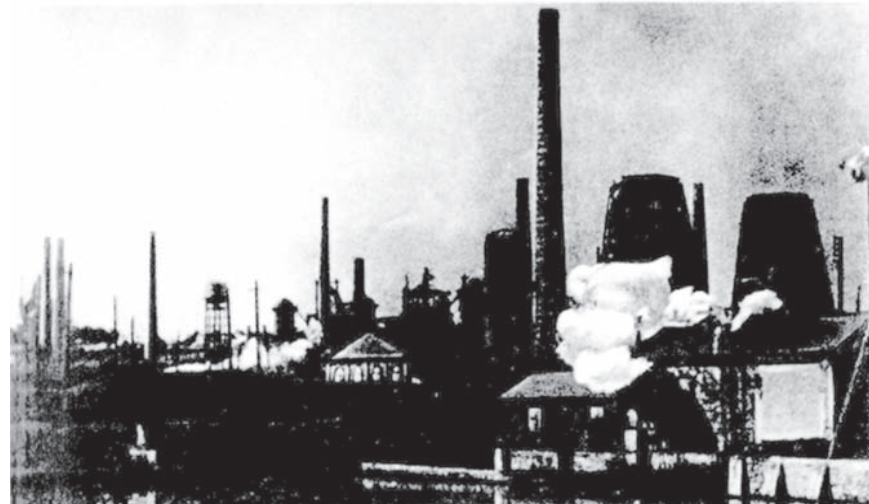
Водночас міста спрямовували свої зусилля на так звані «необов'язкові потреби». Тобто вони опікувалися питаннями організації медичного обслуговування,

розвитком освіти, впорядкуванням шляхів сполучення, охороною природи. Важливе значення відводилося підтриманню санітарно-гігієнічного стану в містах. За цим стежила спеціальна санітарна комісія,

яка регулярно перевіряла санітарно-гігієнічний стан, передусім, продовольчих закладів підприємств і майстерень, громадських установ, навіть – приватних будинків. Чистота на вулицях покладалася на самих власників. За кожним з них закріплювалася окрема територія. Санітарний стан контролювали попечителі, яких обирали з числа купців, інтелігенції, чиновників. Вони працювали безплатно, на громадських засадах, і стежили за чистотою окремих районів міста, як правило, там, де вони проживали. Якщо хтось забруднював територію, винних карали великими штрафами або примусовими роботами. Для прибирання площ стали наймати прибиральників. З'явилися і звалища для сміття.

МОДЕРНІЗАЦІЯ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Ведучий. Головною ж заслугою міських дум останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. стало те, що вони взяли на себе весь тягар створення або модернізації міського господарства. В Україні з середини ХІХ ст.

Луганськ, металургійний завод

розпочинається бурхливе зростання міст. Економічною основою їх процвітання була промисловість – як важка, так і переробна, а також прямиий вихід на світові ринки. Розвитку Києва сприяла цукрова промисловість,

Одеси – торгівля хлібом, Катеринослав піднявся завдяки важкій промисловості... На заході України, яка перебувала в складі Австро-Угорської імперії, особливе значення мав Львів як столиця коронного краю. Але звернемося до сходу України.

Дмитро Чорний. Зміни, що розпочалися в Харкові на рубежі XIX – XX ст., мають соціально-економічне підґрунтя, але з іншого боку – це справа рук певних людей, що їх запропонували та намагалися реалізувати. Якщо говорити про передумови соціально-економічні, то йдеться, насамперед, про колосальне зростання Харкова як університетського та торговельного центру. Наприкінці XIX ст. до зазначених речей додалося те, що Харків набуває статусу важливого промислового центру – після появи в місті одного з найпотужніших в Російській імперії Харківського паровозобудівного заводу. І останнє на чому треба наголосити – Харків стає діловим центром всього донецького регіону.

Знак Харківського паровозобудівного заводу

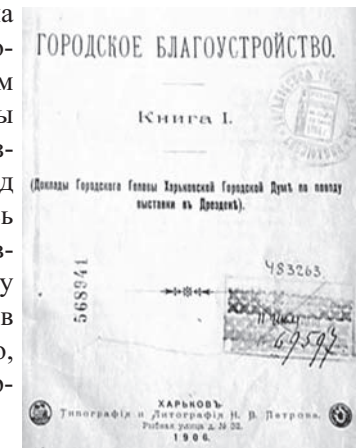
Ведучий. Одних об'єктних обставин для успішного розвитку недостатньо. Запровадження міського самоврядування відкрило можливості для залучення до його управління відомих громадських діячів, бізнесменів, науковців, які вважали за честь для себе працювати на благо рідного міста.

Дмитро Чорний. В період що розглядається на арену харківського міського самоврядування вийшли дуже яскраві особистості. Одним із таких символічних нових лідерів став професор Харківського університету, а потім Харківського технологічного інституту, фізик за освітою Олександр Погорілко. Саме він запропонував програму перебудови Харкова в сучасному європейському стилі. Спочатку вона спиралася на запровадженні електричної енергії в житті всіх сферах суспільства. А потім, коли О. Погорілка обрали міським головою, вона окреслилася

Олександр Погорілко

в програму модернізації Харкова була книга О. Погорілко, що називалась «Городское благоустройство» з підзаголовком «Доклады Харьковской городской думы о итогах Дрезденской выставки городской», яку він перед тим відвідав. О. Погорілко, познайомившись з тим, як ведеться міське господарство у Європі, повернувся додому, написав зазначену доповідь і почав пояснювати наскільки та в якому напрямі необхідно розвивати місто, аби воно набуло справді сучасного, модерного вигляду.

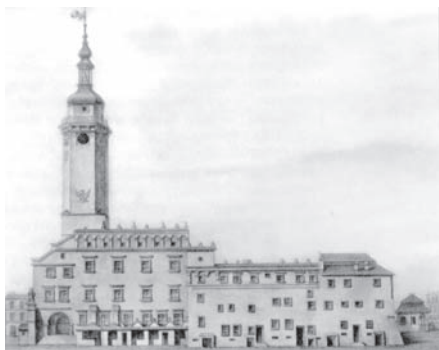
Київська міська дума

Ведучий. Києву також таланило з міськими головами. За тринадцять років керівництва Степана Сольського тут запрацював другий у Європі електричний трамвай, збудовано першу міську електростанцію, завершено спорудження Володимирського собору. Подібне відбувалося не лише в великих містах, але й в менших за розмірами та економічними можливостями, скажімо – в Ніжині.

Григорій Самойленко. Багато залежало від того, хто стояв на чолі міського уряду, від людини, від голови думи. В Ніжині дуже багато зробив для розвитку міста такий визначний діяч, купець першої гільдії Павло Кушакевич. По-перше, за його головування проклали бруківкою шлях від залізниці до міста, по-друге будується електростанція, замість керосинових ліхтарів з'являється електричне освітлення, місто виділило кошти на заснування технічного училища, відкрило школу-гімназію для дівчат і ще декілька навчальних закладів. Таким чином від його активної участі залежало дуже багато. Цілеспрямована робота, яку вела міська дума, давала позитивні наслідки для розвитку самого міста і для його збагачення.

Ведучий. Тож наприкінці XIX – по початку XX ст. зміни охопили фактично всі сфери життя міст. Народжувалася нова, досі невідома якість життя в місті.

Мабуть не випадково, розвинувши таку діяльність, гласні міських дум намагалися навіть зовні підкреслити свій зв'язок з магдебурзьким правом та прагненням бути європейцями. Типовим стало спорудження при-

Харківська міська дума

Херсонська міська дума

міщень міських дум, стилізованих під середньовічні ратуші. Причому навіть там, де їх, в принципі, ніколи не існувало. А ще багаті городяни, споруджуючи будинки, копіювали всі можливі європейські стилі. Втім зовнішніми проявами сучасників не здивувати. Питання в іншому.

Дмитро Чорний. Я б сказав так: почалась еволюція Харкова в бік Європи. Причому перш за все – в умах харківської еліти. Її представ-

ники вважали – Харків має стати європейським містом, але для цього треба зробити дуже багато, адже необхідно відповідати його канонам. Наприклад, забракувати дороги, бо без них неможливо мати європейський вигляд. То один бік справи.

По-друге, переформатувати та провести реконструкцію торгових рядів. І в центрі міста, навколо району, що біля Благовіщенського базару, міська влада почала формувати цілу систему новітніх споруд. Там розташовувалися спеціальні приміщення для зберігання товарів, офіси торгових фірм. В народі почали говорити, що Харківська міська дума посприяла перетворенню зазначеного району на сіті (на зразок лондонського). Туди, навіть, почали переводити місцеві відділення банківських установ. Адже в XIX ст. більшість банків та їх філіалів знаходилися в самому центрі міста, а відтепер з'явилася потреба мати їх відділення ближче до концентрації торгівлі, аби, наприклад, купець міг зручно здавати виручку на місці, а не їхати через все місто з величезними сумами. Тобто, такі перші, невеличкі кроки вперед символізували зрушення на краще.

Критий ринок у Харкові

Одним з найсимволічніших таких от зрушень, стало запровадження трамваю в місті. 1906 р. відкрили першу лінію. Очевидно варто оцінити мужній крок Харківської міської думи, адже перший трамвайний маршрут вона вирішила прокласти не до центру міста, не для організації пересування заможних верств, а спрямувала його в район Петенки, тобто туди, де знаходився Харківський паровозобудівний завод. Трамвай допомагав ро-

Харків, трамвай на Катеринославській вулиці

бітникам цивілізовано, нормально, за помірну плату потрапити вранці на роботу. А потім наступні лінії трамваю формувалися вже таким чином, аби задовольнити потреби інших верств населення, саме: по Клочківській, ближче до центру, де проживало середнє купецтво та чиновний люд. І лише в третю чергу, 1910 р., трамвай прийшов до фешенебельного району міста – на Пушкінську вулицю, там, де знаходилися будинки місцевої еліти. Така певна черговість мала символізувати – Харків стає містом для всіх, бо в західному місті комфортно жити будь-якій людині, а не лише заможній.

Електрофікація

робіт. У випадку, якщо він не виконував замовлення, такі кошти залишались місту як штраф, а витрати за вже проведені роботи не повертались.

Любов Шара. Наприклад, візьмемо впорядкування вулиць та площ Чернігова. Коли стало питання про забрукування території, то було складено план, які вулиці та площі в першу чергу мали забруковуватися. Йшлося, насамперед, про центральні вулиці та площі. Міська дума оголосила конкурс на підрядні роботи. Кожен з підприємців міг запропонувати свої умови брукування, час виконання робіт і суму, на яку він розраховував. Крім того, дума оголосила конкурс на постачання валунного каменю твердих порід.

Порушивши питання про централізоване забезпечення водою жителів Чернігова дума намагалася знайти найоптимальніші його способи. Неодноразово звертався до прикладів тих міст, де вже діяли водогони.

Ведучий. Під час модернізації міст витрачалися чималі бюджетні гроші. Думи використовували дуже ефективний метод роботи з підрядниками: вони оголошували конкурс на проведення тих чи інших робіт. Переможець такого тендеру не лише не отримував авансу за роботу, але й мав розпочати працювати за свій рахунок, а також внести до банку заставу – іноді в розмірі загальної суми

Пропонувалося кілька варіантів, в тому числі – англійськими інженерами. Зрештою, зійшлися на проєкті, запропонованому інженером Лаурелем.

Брукування вулиць

доцільніше розірвати контракт, а десять тисяч рублів залишила як компенсацію.

Ведучий. Таким чином, була активізована одна з ключових засад самоврядування – відповідальність не перед начальником вгорі, а перед земляками. З часом зазнало змін й саме управління містом.

Чернігівська міська дума

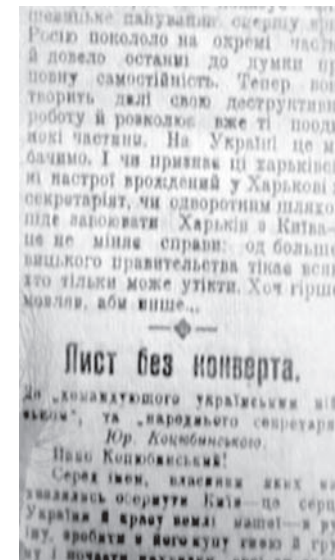
Дмитро Чорний. Розвиток міського господарства в Харкові викликав потребу зміни управління міським господарством. Час вимагав його переходу до рук фахівців. Тому при Харківській міській управі почали створювати спеціальні відділи за галузями міського господарства: будівництва, транспорту, опіки над водогоном та каналізацією... Їх очолювали фахівці з відповідною освітою (як правило – інженери). Перед цим, в другій половині XIX та на самому початку XX ст., управління кожним видом місцевої діяльності знаходилося в руках спеціальної комісії, яка створювалася з гласних думи. Тобто, у вільний від роботи час гласні мали віддавати якусь часточку своїх зусиль для вирішення міських проблем.

Звичайно, коли справами займаються фахівці – то вже інший вимір, прогресивний європейський підхід до розвитку міського господарства.

Ведучий. Відомо не лише про здобутки дум. Документи свідчать: було багато невдоволених тим, що міські блага повільно йдуть на околиці, кращого залишала бажати санітарна обстановка, органам міського самоврядування хронічно не вистачало коштів на освіту та медицину, траплялися й прикрі помилки.

Дмитро Чорний. Це були помилки росту в період, коли міське самоврядування вперше отримало можливість реалізовувати масштабні програми. Бюджет міста почав стрімко зростати. Перед Першою світовою війною він досяг чотирьох з лишком мільйонів рублів, а вже під час війни – десяти мільйонів. Йшлося про кошти, досі небачені для міст. І розпоряджатися ними треба було вчитися. Таку початкову стадію навчання проходили й Харківська міська дума.

Ведучий. Та одна з засадничих проблем дум таки стала для них фатальною. За часів Російської імперії вони спиралися на дуже незначне число мешканців – виборців міста (1%). В результаті, коли в лютому 1917 р. стався революційний вибух вони не могли розраховувати на підтримку його більшості. Саме тому Тимчасовий уряд спробував провести широкомасштабну реформу, вперше організувавши вибори на засадах загального, таємного, прямого та рівного голосування. А головне – заявив, що надалі саме нові органи місцевого самоврядування, а не державна влада, здійснюватимуть основний обсяг повноважень на місцях. Про свій намір спиратися на демократичні думи та земства заявила й Українська Центральна рада. Під час революційних подій саме думи відігравали роль свого роду буферу між владами, що змінювалися – зрештою, хтось же мав у круговерті політичної боротьби бути посередником та піклуватися про міське господарство, а часом – від імені мешканців міста сказати своє слово.

Блер Рубл. В некоторых городах думы были достаточно эффективны. Но, в конце концов, большевики были более эффективны и в военном, и в политическом смысле. Если даже думы были эффективны в каком-то городе, это мало что значит, поскольку большевики в целом выиграли. Да, можно говорить, что в таком-то городе была альтернатива, но реально её не существовало.

Ведучий. Зрештою, за допомогою сили в нашій країні було встановлено інший політичний режим, а саме – диктатуру, диктатуру пролетаріату, яка здійснювалася через систему рад. Він ліквідував думи, підпорядкувавши радам їх виконавчі структури. Таким чином, традиція міського самоврядування на більшості українських земель вдруге виявилася перерваною, а місцева влада – одержавлена.

№ 47 (82). – Четверг, 4-го (17-го) лют. — 1917 р.

ДАВАЙТЕ ПРАВИТЕЛЯМ.

О праймері-сери-х выборах даемало-е решение... (См. № 7.)

Крупнейшие из гласных да-... (См. № 7.)

Решением вновь гласных под-... (См. № 7.)

Величайшее достижение... (См. № 7.)

1. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

2. АГЕНТЫ.

3. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

4. АГЕНТЫ.

5. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

6. АГЕНТЫ.

7. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

8. АГЕНТЫ.

9. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

10. АГЕНТЫ.

11. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

12. АГЕНТЫ.

13. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

14. АГЕНТЫ.

15. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

16. АГЕНТЫ.

17. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

18. АГЕНТЫ.

19. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

20. АГЕНТЫ.

21. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

22. АГЕНТЫ.

23. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

24. АГЕНТЫ.

25. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

26. АГЕНТЫ.

27. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

28. АГЕНТЫ.

29. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

30. АГЕНТЫ.

31. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

32. АГЕНТЫ.

33. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

34. АГЕНТЫ.

35. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

36. АГЕНТЫ.

37. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

38. АГЕНТЫ.

39. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

40. АГЕНТЫ.

41. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

42. АГЕНТЫ.

43. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

44. АГЕНТЫ.

45. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

46. АГЕНТЫ.

47. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

48. АГЕНТЫ.

49. ВЕРХОВНАЯ РОССИЯ.
а. Губерния.
б. Земства.

50. АГЕНТЫ.

Из законодательства Тимчасового уряду про міські думи (визначення чисельності гласних)

*Звернення до населення
Львова*

ВИСНОВОК ДО ТРЕТЬОЇ ЧАСТИНИ

Ведучий. Протягом короткого часу міське самоврядування, відроджене у другій половині XIX ст., продемонструвало свою ефективність у вирішенні щоденних проблем розвитку міста. Задіявши недоступний централізованим структурам ресурс, громадську ініціативу, думи на східній Україні та ради на західній сприяли перетворенню і модернізації міст, особливо – у великих промислових центрах. Так як і наприкінці XVIII ст., вони не могли протидіяти силі централізованої держави, яка бажала знищити будь-які натяки на самостійність своїх громадян. Тож міське самоврядування на українських землях було ліквідоване вдруге.

Дещо інша доля чекала органи міського самоврядування на західноукраїнських землях. Під час кількомісячного існування Західно-Української Народної республіки була зроблена спроба їх українізації – попередні самоврядні структури продовжили свою роботу вже за нової влади. За кілька місяців перемогли поляки. Вони також вирішили зберегти систему місцевого самоврядування, але за свого контролю. До початку Другої світової війни самоврядування продовжило розвиватися на західноукраїнських землях, які належали до Польщі.

ЧЕТВЕРТА ЧАСТИНА

ДВІЧІ ЛІКВІДОВАНЕ ТА ВІДРОДЖЕНЕ: САМОВРЯДУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ МІСТ

Ведучий. Після спроби запровадження 1917 р. демократичної системи управління в нашій країні було встановлено інший політичний режим, а саме – диктатуру. За допомогою сили він ліквідував самоврядні

Радянська символіка

думи, підпорядкувавши собі їх виконавчі структури. Більшу частину XX ст. на просторах України панувала радянська влада – на папері. А насправді діяла жорстка компартійна вертикаль, рішення ухвалювалися на «високому» рівні, а місцеві органи управління мали беззастережно виконувати команд, що надходили зверху. Місцеві ради здійснювали суто господарські функції. Голосування на

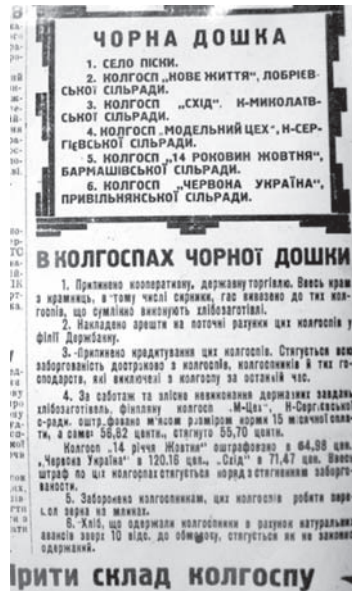
виборах зберігалось, але проходило воно формально. Традиційно 99,99% виборців віддавали свої голоси за безальтернативних кандидатів, як тоді казали, «непорушного блоку комуністів та безпартійних».

Було не прийнято висловлювати власну думку, якщо вона суперечила «генеральній лінії партії», бо, як сумно жартували радянські громадяни, «це шкідливо для здоров'я». Керівники держави перетворилися на вождів, відретушованих офіційною пропагандою до стану святих небожителів. Приходили вони на політичний небосхил не за вибором громадян, а в результаті жорсткого кадрового добору в середині партійно-радянської системи та прихованої від переважної більшості жорстокої боротьби за

владу. Але раз збрівшись на вершину піраміди такі лідери залишалися там ледь не до «гробової дошки» – в прямому сенсі слова. Така політична система наклала свій відбиток й на розвиток міст.

Наталія Яковенко. Традиції самоврядування в радянські часи були всі понижені, зараз доводиться починати з нуля. На відміну від Заходу, де вони ніколи не зникали. Там традиції самоврядних міст модернізувалися, набуваючи інших форм.

Блер Рубл. В Советском Союзе существовали очень своеобразные городские формы. Читал в отчетах Мирового банка, что только в одной еще стране были такие формы – это Южная Африка. Дело в том, что плотность населения там выше на окраине, чем в центре. И единственные страны, для которых характерно такое явление – Советский Союз и ЮАР. Оба эти государства очень хотели все контролировать и особенно – население.

Занесення на «чорну дошку» – голодна смерть

Ведучий. ХХ ст. в Україні, так само, як і в інших європейських країнах, – час різкого збільшення міського населення (процес відомий як урбанізація), вдосконалення та появи нових форм міського господарства. У післяреволюційний період перша така значна хвиля припадає на 20 – 30-ті рр. Тоді значна частина сільського населення з різних причин, в тому числі рятуючись від кріпосницьких умов праці в новостворених колгоспах, а потім і всюдисущого Голодомору, шукала собі кращої долі, а часом – порятунку від смерті, серед робітництва. Їхніми руками будувалися нові підприємства, шляхи, мости, ставав до ладу міський транспорт, виростали житлові квартали. Результати тих зусиль ми бачимо й використовуємо донині.

Під час війни з нацистською Німеччиною найбільших втрат зазнали міста – в Україні їх населення скоротилося вдвічі. Як зазначив у своєму щоденнику Олександр Довженко, найбільшим досягненням українського народу в тій війні було те, що він вижив.

Руїни Києва

Повоєнна відбудова сприяла новому притоку переселенців до міст – протягом короткого терміну вони зростають у рази.

Свого роду символами нового часу стали знамениті «хрущовки» – перше індустріальне масове житло радянського періоду. Саме за допомогою таких незграбних будинків свого часу вдалося позбутися бараків. Втім залишилися й значно приємніші згадки, такі як метро, реконструйовані центральні частини міст, нові заклади культури, освіти, охорони здоров'я, сфери сервісу.

«Хрущовка»

Блер Рубл. По-моєму, советский опыт, с одной стороны – это часть модернизации общества, что происходило во многих странах. Рубеж, когда большинство населения живет в городах, США прошли в начале XX века, Советский Союз – в конце 50-х годах XX ст., Латинская Америка – в 70-х годах. Процесс продолжается, это общемировой процесс. Как правило, он связан с индустриализацией. Но советский опыт все-таки немного другой. В-первых, уровень контроля над населением – очень строгий. Не было свободного движения населения внутри страны, существовала жуткая система паспортов и так далее, и так далее. Это значит, что были какие-то деформации. Если мы говорим не об Украине, а России, то существо-

вал целый ряд больших городов на крайнем севере, где их сооружение бессмысленно. Но они были построены, потому что так решили в Москве.

Віктор Мироненко. Як відомо, система була абсолютно централізована. Всі рішення ухвалювалися в Москві. Я був свідком, як приймалися ті рішення. Але так можна було роботи лише в досить примітивному, простому суспільстві. Коли починаються розширюватися ступені економічної та політичної свобод людей, вони стають більш вільними, тоді кількість рішень росте в геометричній прогресії. І вже ніякий центр, ніяке політбюро, ніякий президент зі своєю адміністрацією вирішувати їх неспроможний.

*Портрети колишніх членів політбюро ЦК КПРС
у м. Прип'ять*

ЧОМУ МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ВДРУГЕ БУЛО ВІДРОДЖЕНЕ?

Ведучий. Тож не дивно, що наприкінці сімдесятих – на початку 80-х рр. розвиток міст, як і й всієї країни, практично зупинився. Спроби радянського керівництва реанімувати його на засадах перевіреної командної системи зазнавали невдачі. Тоді новий лідер країни, Михайло Горбачов, запропонував принципово інший варіант – задіяти ресурс, який нічого не коштував, але мав великий потенціал – ініціативу знизу. Ще не йшлося про самоврядування – скоріше його передумови. Тим не менше саме у другій половині 80-х рр., з усіма їх складнощами та протиріччями, заклалися основи для його відродження.

Віктор Мироненко. Я стою на дуже цікавому місці – за мною будинок, в якому до 1991 р. розміщався обласний комітет партії. Звісно, це

нагадає про ті часи. Тема самоврядування оживляє у мене в пам'яті ідеї, плани, які висловлювали організатори перестройки.

Починалося все з розуміння того, що економічний розвиток Радянського Союзу загальмувався і дуже серйозно загальмувався. Якщо пам'ятаєте, то зміни починалися з гасла прискорення економічного розвитку. Але вже перші два-три роки показали, що ніяке прискорення неможливе без двох фундаментальних, найважливіших речей. По-перше визволення і вивільнення особистої енергії людей, тобто надання економічної свободи, можливості займатися тим, чим би вони хотіли – без всіляких обмежень. А друга причина – дуже вузьке гирло прийняття основних політичних рішень.

Тоді виникає ідея – необхідно включати нижні рівні ухвалення рішень. За таких обставин з'являється думка про самоуправління, про самоврядування, про субсидіарність. Воно, мабуть, з часом, з розвитком реформ було б реалізоване, але склалася нова ситуація, в якій, на жаль, від тієї системи, від попередньої мобілізаційної моделі було успадковане найгірше і найстрашніше.

Ведучий. Під тиском соціально-економічних негараздів наприкінці 80-х років будинок радянської імперії захитався. За нових обставин союзні республіки наполегливо шукали власні варіанти подолання кризи. 7 грудня 1990 р. Верховна Рада ще Радянської України ухвалює закон «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування». Нині це державне свято – День місцевого самоврядування.

Таким чином, коло замкнулося – держава, яка майже сімдесят років тому назад ліквідувала місцеве самоврядування, тепер заявляла про намір його відновити. Місцеві ради мали діяти за принципами: законності, народовладдя, колегіальності, поєднання державних та місцевих інтер-

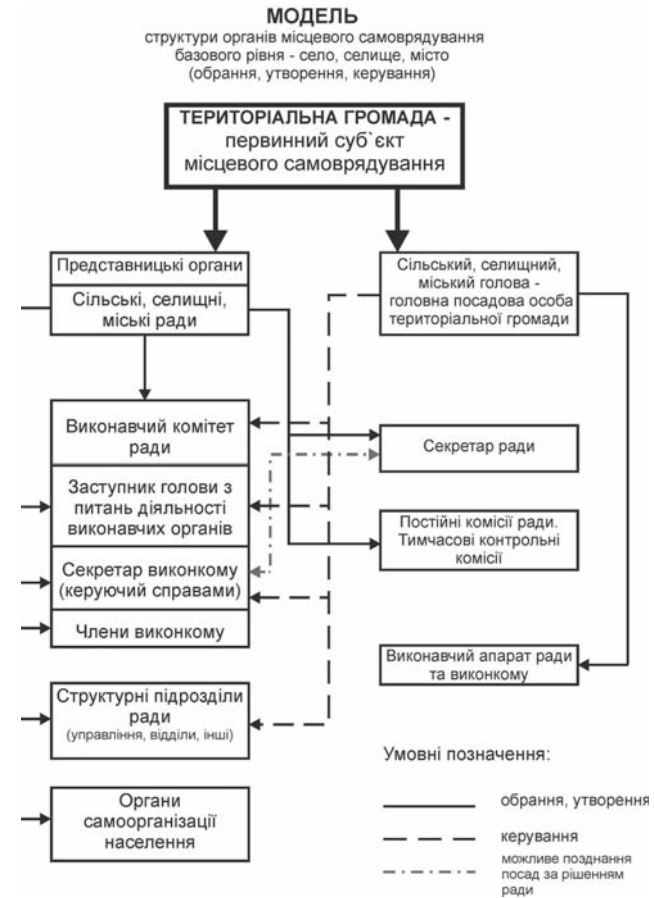
Колишній будинок Чернігівського обкому КПРС

есів, підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами, державних гарантій та підтримки, судового захисту місцевого самоврядування.

Та за наказом воно не запроваджується, до стану самоврядування треба ще звикнути. Тож не дивно, що наприкінці 1991 р., одночасно з ліквідацією старої компартійної вертикалі власті, в Україні спробували створити іншу централізовану систему управління в особі представників президента на місцях. Тобто робили не те, що декларували, а те, що знали і розуміли.

Але практика життя настійливо штовхало до зміцнення самоврядних засад управління на місцях, яке було б здатне взяти на себе регулювання більшої частини проблем без повсякчасного та дріб'язкового втручання центру. Власне вся історія незалежної України – це і є боротьба централізаторських та самоврядних тенденцій.

МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПОЧНИ З СЕБЕ

Микола Федорук. Якщо ми зрозуміємо, кожен член територіальної громади зрозуміє, що від нього також дуже і дуже багато залежить, то все у нас виходитиме значно краще. Не треба писати, якщо не прибрано, вибачте, десь у під'їзді чи біля будинку. В тому винна не лише міська рада, чи міський голова. Треба самим прибирати та, краще, не смітити. Або вчасно сплачувати послуги, які нам надаються.

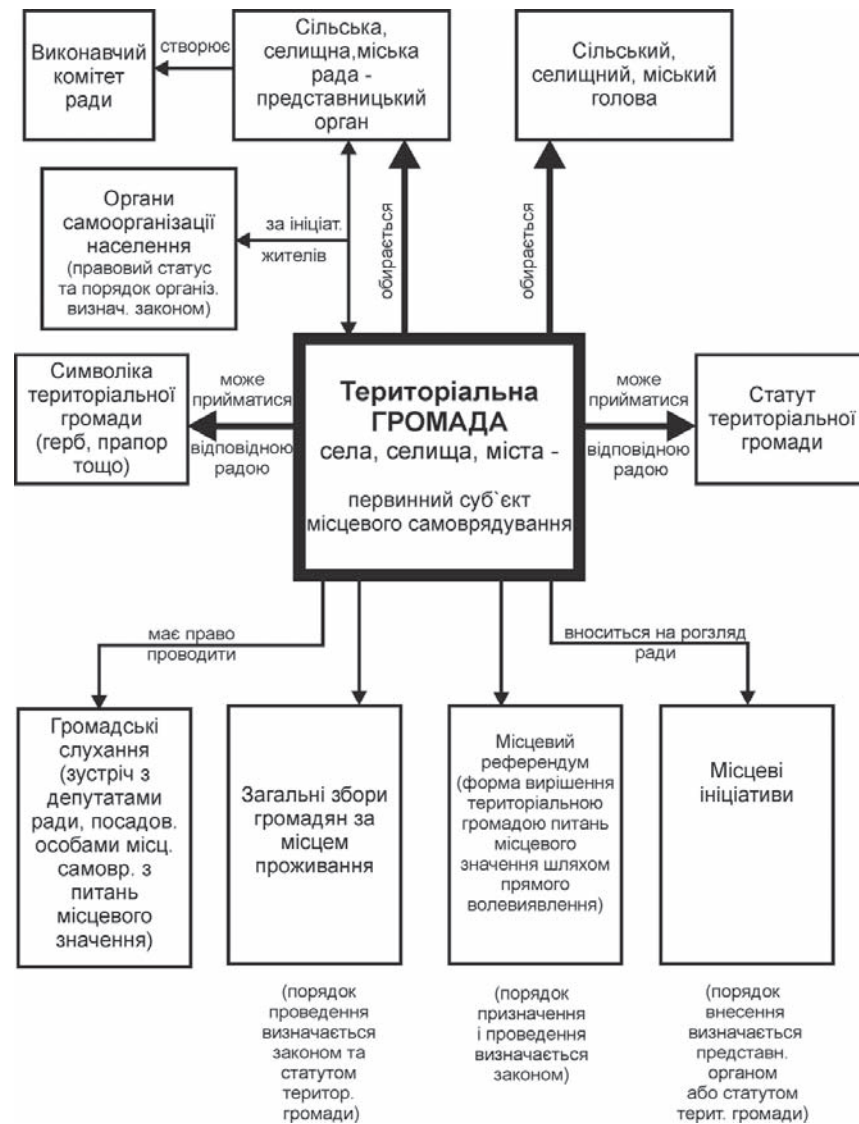
Ведучий. Проблема, про яку йдеться, ховається не лише у владних коридорах, а в наших головах. В Україні й досі більшість громадян не бачить різниці між державою з президентом, урядом та парламентом і місцевим самоврядуванням в особі територіальних громад, сприймаючи їх як єдине ціле. Між тим існує принципова відмінність: держава покликана представляти наші інтереси як громадян України в цілому, а територіальна громада – їх об'єднань в межах певних населених пунктів. Тому вона й територіальна. Кожна з громад має власними силами забезпечити собі гідне життя: соціальний захист, надання комунальних послуг, будівництво, ремонт доріг, розвиток виробництва та сфери сервісу – словом все, з чим ми стикаємося кожної миті життя, що потрібно зараз і тепер. Висловлювати свою думку та брати участь у розробці та ухваленні рішення в межах територіальної громади ми можемо через вибори, місцеві референдуми, загальні збори, громадські слухання, шляхом ініціювання розгляду питання що нас хвилюють на сесії місцевої ради. Йдеться про інструменти впливу на прийняття управлінських рішень, отже на наше власне найближче майбутнє.

Ключові органи самоуправління на рівні територіальної громади – її рада (представницький) та голова (виконавчий).

КЛЮЧОВІ ОРГАНИ СУЧАСНОГО МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ПОВНОВАЖЕННЯ

Олександр Соколов. Депутати міської ради затверджують підготовлені нормативні документи, самі можуть виносити (в рамках закону про місцеве самоврядування) певні питання і проходити процедуру затвердження. А виконання, реалізація рішень сесії безпосередньо покладається на виконавчий комітет, структурні підрозділи і міського голову.

Ведучий. Як колективний орган рада відповідає лише перед виборцями та законом. Ніхто, крім самої ради, навіть глава держави, не має права відмінити її рішення. Хіба що через суд. Жодної підпорядкованості між самими радами не існує – обласна рада чи районна не може керувати міськими чи сільськими.

З головою територіальної громади складніше. В Україні ця посада – серце та мозок всієї системи.

Олександр Соколов. Якщо брати населення і його розуміння, то міський голова відповідає за все. Де-факто в рамках чинного законодавства, закону про місцеве самоврядування міський голова разом з виконкомом, відповідає за все, що в місті робиться, як живе місто. Він приймає рішення (готують відповідні служби) і видає розпорядження – відповідно до своєї компетенції, головує на сесії ради, на засіданні виконавчого комітету, який, в свою чергу, володіє повноваженнями в межах території міста.

Але як найвища посадова особа у місті голова, фактично, відповідає за все. У мене нема таких питань, на які б я не мав відповідати – чи відносяться вони до повноважень міського голови, чи не відносяться. Відповідаю за організацію всіх служб, за соціально-гуманітарну сферу, за перспективу розвитку регіону, за своєчасну та в повному обсязі виплату заробітної плати, за складання плану соціально-економічного розвитку і його виконання, за складання бюджету і за його виконання (як за доходної, так і за видаткової частини). Не сам особисто, разом із заступниками, які затверджуються сесією міської ради за напрамами, але, зрештою – за все, фактично, відповідає міський голова.

Житловий фонд в центральній частині Чернігова (фрагмент)

Ведучий. Правові засади сучасного міського самоврядування України вписані в Конституції нашої держави 1996 р. та наступних законах, в тому числі й у Європейській хартії місцевого самоврядування, до якої Україна приєдналася. Остання робить наголос на здатності органів місцевого самоврядування здійснювати свої повноваження, а для цього вони повинні володіти, насамперед, майном та коштами.

Спільна власність жителів територіальної громади називається комунальною. До неї можуть належати житлові та виробничі будинки, шляхи, мости, транспорт, установи сфери культури, спорту, охорони здоров'я, освіти, підприємства будівництва, торгівлі, побутового обслуговування, аптеки, банки... Якщо, звичайно, вони є.

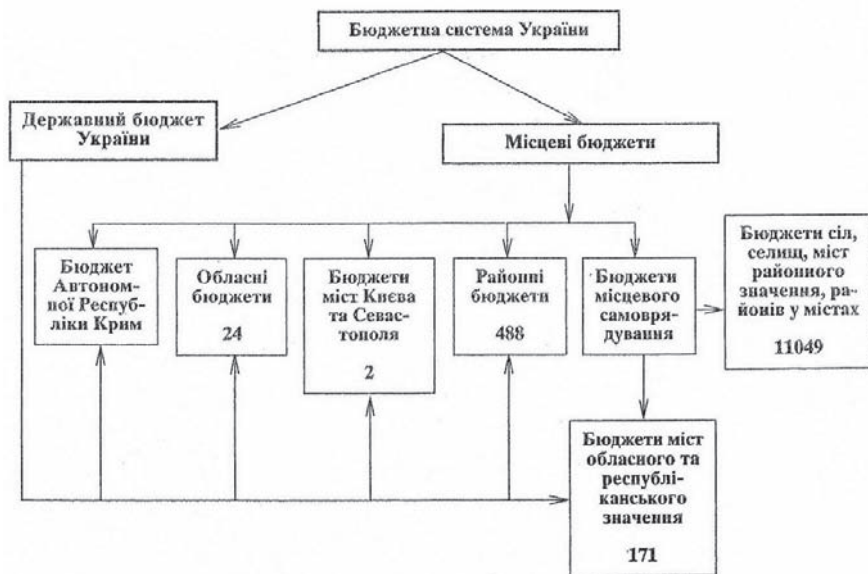
Олександр Соколов. Де факто – йдеться про землю і майно, які безпосередньо належать територіальній громаді міста. Нині певний житловий фонд, хороший чи поганий, але умовно належить територіальній громаді, знаходиться на її балансі. Хоча це певний нонсенс. Наприклад, в Чернігові 92% всіх квартир, що знаходяться у будинках, мають приватного власника. Лише 8% не приватизовано і належать до комунальної власності, але ж і там прописані люди, це їх житло. Водночас весь будинок належить територіальній громаді, бо в комунальній власності всі мережі, що підходять до будинку.

Існують комунальні підприємства. Магазинів немає – вони всі приватизовані на території Чернігова. До власності територіальної громади належать також дитячі садочки, школи. І земля. Незалежно від того, знаходиться вона під приватним підприємством чи ні заключається договір оренди землі, затверджені відповідні ставки. За рахунок цього йде поповнення бюджету міста.

Ведучий. Тобто нині головний майновий ресурс міського самоврядування – земля. Звідси й численні проблеми щодо її розподілу.

Земля територіальної громади м. Чернігова

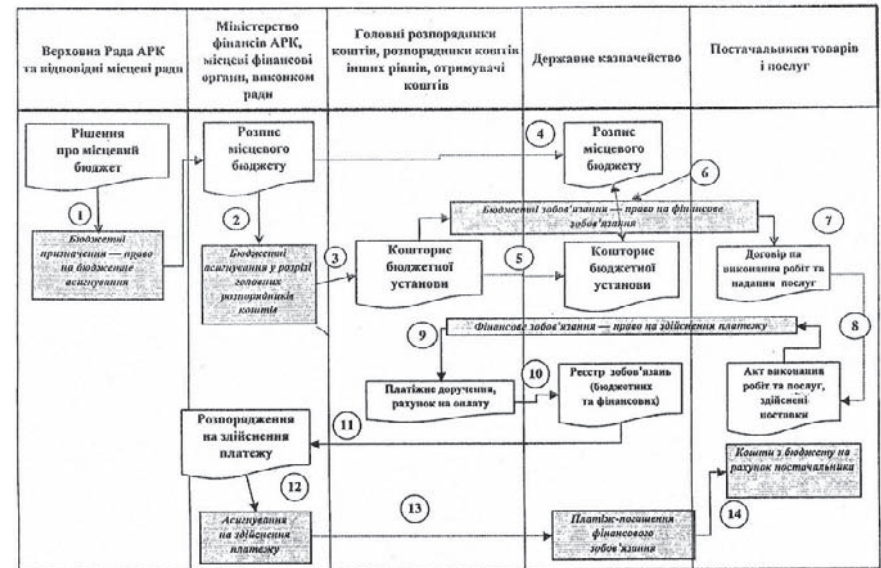
Структура бюджетної системи України

Інша складова потенційної незалежності територіальних громад – їх бюджети. В Україні, за законодавством, вони самостійні – не включені до державного чи інших місцевих бюджетів. Крім обов’язкових на теренах всієї держави органи місцевого самоврядування можуть встановлювати й місцеві податки та збори: за припаркування автотранспорту, ринковий збір, за видачу ордера на квартиру, з власників собак, податок з реклами, збір за право на використання місцевої символіки, за право на проведення кіно- і телезйомок, за право на проведення місцевих аукціонів, та деякі інші. Але, як правило, то невеликі надходження.

Олександр Соколов. Це, в першу чергу, власні надходження. Після прийняття нового Податкового кодексу залишилось дві статті, два основних джерела для наповнення доходної частини бюджету територіальної громади: прибутковий податок з громадян і податок на землю. А також плата за оренду майна територіальної громади. Зокрема, в Чернігові майно теплоелектроцентралу належить територіальній громаді, котельні об-

лтеплокомуненерго – орендовані у нас. До міського бюджету надходять кошти за оренду зазначених цілісних майнових комплексів.

Ведучий. Досі не задіяно ще одне потенційне джерело, яке історично складає основу місцевого самоврядування – податок на нерухомість. В розвинутих країнах він дозволяє перерозподілити ресурси міста від більш до менш заможних верств городян.

Загальна схема управління видатками місцевих бюджетів України

Але, найголовніше, – традиційно за міського самоврядування з давніх-давен держава мала право лише на меншу частину (і то – чітко фіксовану) податків. У такому разі більшість доходів залишалася в скарбниці міста та спрямовувалася на його розвиток. В Україні з точністю до навпаки – переважна більшість грошей йде до центру та звідси перерозподіляється. В результаті за нинішнього податкового та бюджетного законодавства України більш-менш самодостатні є лише бюджети міст обласного значення та багато районних. Абсолютна більшість сільських територіальних громад тепер не здатна існувати без фінансових вливань з центру, що підриває саму основу місцевого самоврядування. Не рідкість, коли

вони на 90% залежать від державних дотацій та субвенцій. Це роль вічного жебрака, слухняного і керованого. Недаремно від голів малих міст та сіл можна почути: «У нас не місцеве самоврядування, а місцеве самоврятування». Або ж: «Місцевого самоврядування у нас нема».

Зміна наведеної пропорції на зворотню – необхідний елемент розвитку в Україні класичного європейського самоврядування.

Микола Федорук. Централізація фінансів, яка, на жаль, існує в сучасній Україні, заважає в повній мірі реалізовувати самоврядування на локальному рівні. Тому в основу реформування місцевого самоврядування необхідно покласти розв'язання зазначеної проблеми.

Олександр Соколов. Зрозуміло, що в рамках законодавства використання коштів повинно контролюватися. Воно контролюється, навіть настільки контролюється, що стільки коштів не дають, скільки їх контролюють.

Блер Рубл. К сожалению, я не вижу здесь основы для эффективного самоуправления городов. Очень фундаментальный вопрос – финансирование. Без независимого финансирования местной власти настоящего

Париж

эффективного самоуправления не существует. Это остатки советской системы – система местного финансирования не развита в Украине. Речь идет об очень, очень серьезном вопросе. Чтобы создать эффективное, настоящее местное самоуправление нужна независимая бюджетная база. Иначе – это просто обсуждение. Я не вижу здесь политических возможностей для этого.

Ведучий. До речі, відображенням явно непропорційного розподілу коштів у середині країни є співвідношення між столицею та рештою кра-

їни. В Україні з першого погляду видно, що основні фінансові потоки концентруються в Києві.

Блер Рубл. Это характерно для постколониальных стран, потому что все ресурсы уже были сконцентрированы в столице. Такое явление также характерно для многих развивающихся стран, где политические,

экономические вопросы очень тесно связаны друг с другом. Другой вариант – это Франция, где роль государства в обществе достаточно высокая. Очень часто в подобных странах столица собирает большинство ресурсов страны. Есть альтернатива – Англия, Германия, США, Бразилия, где существует сеть крупных городов.

Новобудови Дніпропетровська

Ведучий. Витратна частина бюджетів територіальних громад України доволі типова й складається вона з кількох обов'язкових пунктів.

Олександр Соколов. Це утримання закладів освіти, культури, спорту, медицини – йдеться про виконання делегованих повноважень держави. Існують власні видатки – в першу чергу, наші місцеві комунальні програми, житлово-комунальне господарство, те, що повинні робити ми самі. Найвитратніша частина нашого міського бюджету – утримання закладів освіти та медицини.

Ведучий. В Україні існує розподіл обов'язків місцевого самоврядування на власні та делеговані. «Власні» – справа виключно територіаль-

ної громади, звітуватися на гору за них не треба. Інше питання «делеговані» – вони виконуються органами самоврядування від імені держави.

До власних повноважень відносяться підготовка програм з соціально-економічного розвитку, наповнення бюджету, встановлення тарифів на комунальні послуги, транспорт. А також – статистичний облік громадян, що потребують поліпшення житлових умов, облік та управління майном територіальних громад, благоустрій населених пунктів, ринків, управління оздоровчими закладами, будинками культури, спорту, контроль за земельними податками, за графіком маршрутів місцевого транспорту....

Делеговані повноваження мають дещо інший характер. Наприклад, до них відносяться охорона історико-культурної спадщини, контроль над земельними та природними ресурсами, їх збереження, захист прав споживачів, прийом в експлуатації побудованих об'єктів.

Держава повинна повністю сплачувати територіальним громадам виконання ними делегованих повноважень. Так в теорії. Практика виглядає дещо інакше.

Олександр Соколов. Відповідно до чинних нормативних документів, так звані делеговані повноваження повністю, на 100%, мають фінансуватися з державного бюджету. Ми, на жаль, частину коштів з другого кошика (власні повноваження) вимушені передавати до першого (делеговані повноваження). В результаті місто додатково фінансує і освіту, і медицину за рахунок власних надходжень. Уявити, що таке можливо в Європі, просто безглуздо, але ми вимушені це робити.

Ведучий. В Європі – тобто у Європейському Союзі справді, описаних казусів нема, бо жорстко діє принцип субсидіарності й держава безпосередньо не втручається до діяльності органів місцевого самоврядування. В Україні він набуває чим далі більшої популярності, насамперед, коли йдеться про міське самоврядування та його взаємини з центральною владою. Щоправда, й досі лунає доволі таємничо.

Микола Федорук. Принцип субсидіарності означає – максимум питань які можна вирішити на місцевому, локальному рівні, мають вирішуватися тут.

Віктор Міроненко. Субсидіарність – це перенесення рівня ухвалення рішень (політичних, економічних, яких завгодно) на той шабель, де вони повинні не лише прийматися, а й реалізовуватися.

Блер Рубл. Начало процесса – политические деятели, должны отказаться от привычки контролировать мелочи. Это невозможно, это какой-то остаток советского периода. Нужны психологические изменения. Нужно рациональное законодательство, надо быть уверенным в нем. Многое зависит от судебной системы. Суд должен быть независимым.

Олександр Соколов. Існує цілісна держава з вертикаллю влади. Є закони, укази Президента. Вони обов'язкові для виконання на всій території України, незалежно від того, йдеться про Чернігів, Луганськ чи інший регіон. Але мають існувати моменти, де держава не повинна вмішуватися.

Ведучий. Інша проблема сучасного міського самоврядування в Україні – його кадрове забезпечення. Десь біля третини посадовців не має повної вищої освіти, не кажучи вже про спеціалізовану управлінську, що не може не впливати на якість схвалюваних рішень.

Тема для обговорення

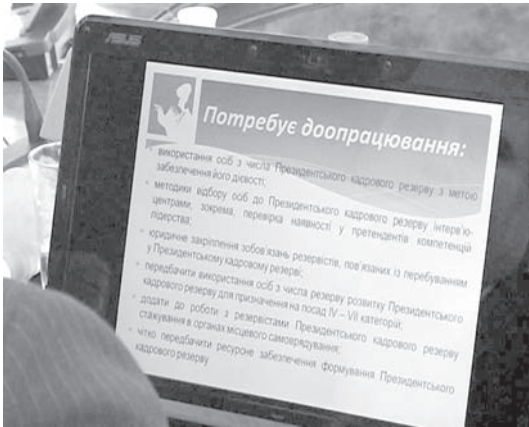
Тимофій Мотренко. Кадровий потенціал місцевого самоврядування в Україні не відповідає рівню завдань, що стоять перед ним. І це не дивно. Кожного разу на виборах змінюється не менше 25% складу рад і управлінських органів місцевого самоврядування. На минулих виборах [йдеться про місцеві вибори 2006 р. – ред] – навіть 60%. Про яку якість тут можна говорити? Людей до цього не готують, що таке територіальна громада – вони не знають, Європейську хартію в очі не бачили, сучасни-

ми технологіями вивчення потреб територіальної громади, роботи з нею, визначенням пріоритетних напрямів – не володіють, не вчаться цьому, дуже часто не бажають вчитися. Тому – що треба зробити?

Перше: з ними треба працювати.

Друге: має бути відповідальність політичних сил за тих, кого вони ведуть до влади у місцевому самоврядуванні. Мається на увазі не лише політична спрямованість кандидатів, їх загальний патріотизм, але й те, що відповідні політичні сили повинні їх навчити.

Третє. В Канаді, наприклад, діє центр оцінювання персоналу. Суть його роботи – якщо ти хочеш стати керівником територіальної громади,

то повинен здати на своєрідний сертифікат. Людина, яка сідає за кермо автомобіля, вона ж має отримати права? Чому ж претендент, який балотується на посаду міського, селищного, сільського голови, чому він взагалі не зобов'язаний здавати ніяких іспити, ніяк не перевіряється? Я не кажу про психічне здоров'я – його важко перевірити.

З рекомендацій Рішельєвських читань 2010 р.

Але, у будь-якому разі, до такої посади мали б висува-

тись вимоги. Вони називається профілями компетентності. І потім люди на перевірялась б відповідно до них, а далі виборці робили б висновок.

І четверте: не вистачає політичної відповідальності у тих, хто приходять до керівництва територіальними громадами. І кримінальної відповідальності у разі, якщо вони поводять себе невідповідно.

Ведучий. Схоже на те, що в Україні існує ще одне кадрове питання, без з'ясування якого країні не варто розраховувати на успіх. Йдеться про лідера, який здатен взяти на себе тягар відповідальності за докорінний перегляд взаємин держави та територіальних громад.

Блер Рубл. Нужен политический деятель, который понимает, что надо сделать, что это не игра. Сейчас все более-менее формально. Должен быть кто-то, кто понимает, что происходит, что нужно делать и не боится это делать, а потом бюрократия все расставит по своїх местах. Очень многое зависит от этого человека.

ПІДСУМКИ

Ведучий. Витоки сучасного міського самоврядування – у магдебурзькому праві. На теренах України воно існувало кілька століть, отже вкоренилося та набуло власних національних рис. Спираючись на такі традиції, можливо, ми перестанемо сподіватися на розв’язання наших проблем без особистої участі більшості громадян та поступово застосовуватимемо перевірені віками українські, вони ж європейські, принципи управління знизу, в основі яких – добробут людини.

Олександр Соколов. Не можна порівнювати магдебурзьке право тоді та тепер, з нинішнім законодавством. Йдеться про абсолютно різні речі. В будь-якому разі існує еволюція розвитку. Інше питання – правильно чи неправильно. Навіть сьгоднішні моделі європейського та нашого досвіду різняться.

Пам'ятник магдебурзькому праву в Києві

Тобто має бути повернута (вже не знаю, яка тепер), але має бути повернута форма самоврядування.

Микола Федорук. Держава має закласти принципи, можливості, а все інше повинні робити місцеві громади та органи, які вони обирають. Не можна все перекладати на державу. Мені подобається вислів одного американського президента: «Не питай, що держава зробила для тебе...».

Якщо перефразувати, то можна сказати: «Не питай, що місто зробило для тебе, а що ти зробив для міста, в якому живеш».

Григорій Самойленко. Яким би старовинним місто не було, європейським його роблять, насамперед, люди, жителі, бо вони – творці.

Віктор Мироненко. Все ж таки спростувати процес прийняття рішень для керівника, намагатися сконцентрувати все управління суспільством, дуже складним вже, дуже змінившимся з кінця 90-их років ХХ ст., з одного центру неможливо. Тому я абсолютно переконаний, що проблема

Під час сесії...

самоврядування, проблема місцевого самоврядування, проблема субсидіарності і до цього часу залишається дуже актуальною. Її треба вирішувати.

Ведучий. Лише написати хороші норми, перевірені в інших країнах, недостатньо. Вони мають відповідати традиціям країни, готовності громадян прийняти на себе відповідальність за власний добробут. Без громадського впливу таке неможливо. А у нас досі є проблеми з його наявністю. Звичайно, це питання часу, але є питання й до кожного з нас – чи в наших силах прискорити механізми взаєморозуміння між громадянами та владою, перетворивши останню з верховних небожителів на виконавців нашої самоврядної волі.

СПИСОК АВТОРІВ

Упорядник:

Володимир Бойко

Автори текстів вступного:

Сергій Лесяк – доктор історичних наук, професор (Чернігів – Ніжин);

Володимир Бойко – кандидат історичних наук, директор Чернігівського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій (Чернігів).

Експерти:

Геннадій Бондаренко – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, давньої та середньовічної історії України історичного факультету Волинського національного університету ім. Лесі України (Луцьк);

Юрій Волошин – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка (Полтава);

Богдан Волошинський – директор Івано-Франківського обласного центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій (Коломия);

Михайло Головатий – краєзнавець (Івано-Франківськ);

Мирон Капраль – доктор історичних наук, керівник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (Львів);

Петро Кулаковський – доктор історичних наук, професор Національного університету «Острозька академія» (Острог);

Віктор Мироненко – директор Центру українських досліджень Інститут Європи Російської академії наук, головний редактор журналу «Современная Европа», кандидат історичних наук (Москва);

Тимофій Мотренко – начальник Головного управління державної служби України (2003–2011 рр.), доктор філософських наук, професор (Київ);

Блер Рубл – директор Інституту Кеннана Міжнародного центру підтримки науковців ім. Вудро Вільсона, PhD (Вашингтон);

Григорій Самойленко – доктор філологічних наук, професор, професор Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя (Ніжин);

Олександр Соколов – міський голова Чернігова (Чернігів);

Микола Федорук – міський голова Чернівців (1994–2011 рр.) (Чернівці);

Дмитро Чорний – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри українознавства Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, заступник декана з наукової роботи філософського факультету (Харків);

Любов Шара – викладач Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка;

Наталія Яковенко – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Київ).

Схеми надані:

Михайло Верес – викладач Чернігівського центру перепідготовки та підготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій

Валерій Дудко – начальник головного фінансового управління Чернігівської облдержадміністрації

Науково-популярне видання

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Упорядник: *В.М. Бойко*

Техн. ред.: *П.В. Болотний*

Коректор: *Л.А. Чабак*

Підготовлено до друку в
Чернігівському центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників
органів державної влади, органів місцевого самоврядування,
державних підприємств, установ і організацій

14000, м. Чернігів, просп. Миру, 43
Тел. (0462) 676-052 Факс (0462) 774-312
Електронна пошта chcprk@gmail.com
Інтернет: [http:// www.center.uct.ua](http://www.center.uct.ua)

Підписано до друку 12.09.2011 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 5,0. Обл.-вид. арк. 4,65
Тираж 500 екз. Зам. № 0103

Видавець Лозовий В.М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року
Тел.(0462)972-661
www.lozovoy-books.cn.ua

Віддруковано ФОП Лозовий М.В.
14027 м. Чернігів, вул. Станіславського, 40